

Ur *Fjärde Internationalen* nr 4-92

Christer Franzén och Per-Olof Mattsson:

Vänsteroppositionen i Sovjet 1923–28

Den kommunistiska revolutionen kan segra endast som världsrevolution. Om t.ex. arbetarklassen bemäktigar sig makten i ett land, medan i andra länder proletariatet inte av fruktan utan av övertygelse skulle alltjämt förbli kapitalet undergivet, skulle slutligen de stora rövarstaterna strypa detta arbetarnas land.

N. Bucharin & E. Preobrasjenskij: ***Kommunismens ABCD***

Från oktoberrevolutionen till byråkratins seger

Den revolutionära rörelsen har ända sedan den ryska revolutionen i oktober 1917 kämpat för ett rådssystem (sovjetsystem enligt den ryska terminologin). Redan Marx beskrev i sin skrift om Pariskommunen, den form som skulle ersätta det borgerliga samhällets styrelsekick. Kommunen grundades på valda delegater för den arbetande befolkningen, som var avsättbara och inte åtnjöt några privilegier.

För Lenin och bolsjevikpartiet visade sig samma grundstruktur redan i den ryska revolutionen 1905, när arbetarna i Petersburg spontant valde sina delegater till ett råd som omfattade hela staden.

Efter februarirevolutionen 1917 uppstod åter arbetarråd och även soldatråd, efter samma mönster som 1905, men nu över hela landet. Dessutom kom bönderna i många områden också att organisera sig i separata råd.

Lenin grep tillbaka på erfarenheterna från Pariskommunen 1871 och 1905 och bekräftade marxismens grundläggande ståndpunkter i fråga om staten: Den borgerliga, byråkratiska staten måste ersättas med en högre, mer demokratisk form av demokrati, som drar in alla förtryckta och arbetande samhällsskikt i statens styrelse.

Den marxistiska rörelsens mål är att avskaffa staten över huvud taget. Men detta kan inte göras med en gång. Den borgerliga förtryckarstaten måste genom revolutionen ersättas av en ny statsform. Den nya statens grundval skulle vara arbetar- och soldatråden. Varje lokal sovjet (råd) bestod av valda delegater från arbetsplatser och bostadsområden. De lokala eller regionala råden valde i sin tur delegater till den allryska rådkongressen. Den landsomfattande rådkongressen var ett parlament för arbetarna och andra arbetande skikt av befolkningen. Borgarna och godsägarna var definitionsmässigt uteslutna från den demokratiska processen. Arbetarnas parlament företrädde enbart de arbetande medborgarna, dvs. rådkongressen var det organisatoriska och politiska uttrycket för proletariatets diktatur.

Lenin analyserade alla dessa grundfrågor i marxismens inställning till staten i sin berömda bok *Staten och revolutionen*. Utifrån denna grundval lanserades bolsjevikpartiets paroll ”All makt till sovjeterna!”

Oktoberrevolutionen och rådsdemokratin

I och med Oktoberrevolutionen övertogs statsmakten i Ryssland av arbetar- och soldatråden. Den militärrevolutionära kommittén i Petrograd överlämnade makten i den ena av huvudstäderna till den allryska rådkongress som inledde sitt andra sammanträde den 8 november 1917 (26 oktober enligt den gamla ryska kalendern).

Rådkongressen godkände maktövertagandet och antog dekret om nationalisering av jorden och inledandet av omedelbara fredsförhandlingar. En ny regering – Folkkommissariernas råd – valdes, bestående av medlemmar i bolsjevikpartiet och understödd av socialistrevolutionärernas vänsterflygel. Bolsjevikerna, och särskilt Lenin, försökte på olika sätt påverka

vänstersocialistrevolutionärerna att delta i regeringen. Det var dock först i december som partiet kunde förmås att ta regeringsansvar.

Den 12 december 1917 nåddes en överenskommelse och sju vänstersocialistrevolutionärer inträdde i regeringen som folkkommissarier. Bolsjevikerna utgjorde en majoritet i Folkkommissariernas råd med sina elva kommissarier. Dessutom utsågs en vänstersocialistrevolutionär till ledare för tjejan, dvs. den extraordinära kommissionen för bekämpandet av kontrarevolutionär verksamhet.

Bolsjevikerna visade också stor öppenhet mot de anarkister som stödde rådsmakten och försökte på olika sätt att dra in dem i den nya regimens arbete.

Vänstersocialistrevolutionärerna utträdde dock ur Folkkommissariernas råd när majoriteten beslutade sig för att underteckna det påtvingade fredsavtalet med Tyskland, som förhandlades fram i Brest-Litovsk i början av år 1918. Deras opposition mot fredsfördraget, som innebar stora landavträdelser till Tyskland, tog sig våldsamma uttryck. I juli 1918 mördades greve Mirbach, den tyske ambassadören i Petrograd, av en vänstersocialistrevolutionär.

I slutet av juli uteslöts de vänstersocialistrevolutionärer som stödde mordet på Mirbach från arbetar- och soldatråden. Ett attentat utfördes också mot Lenin i september 1918, som kom att få allvarliga följder för hans hälsa. Dessutom mördades två ledande bolsjevik, Volodarskij och Uritskij, av vänstersocialistrevolutionärer. Kort sagt, samarbetet mellan bolsjevik och vänstersocialistrevolutionärer upphörde därför att de senare startade ett väpnat uppror mot rådsregeringen, som vid två på varandra följande rådskongresser – november 1917 och januari 1918 – fått majoritetens stöd.

De rådspartier som redan före revolutionen allierat sig med bourgeoisien, högern bland mensjevikerna och socialistrevolutionärerna, motsatte sig revolutionen från början och hamnade därmed på den andra sidan av barrikaderna. Under inbördeskriget deltog dessa högerelement inom arbetar- och bonderörelsen direkt på kontrarevolutionens sida.

Vänstern inom mensjevikpartiet, ledd av Martov, tågade ut från rådskongressen i protest mot maktövertagandet. Eftersom mensjevikpartiet ställde sig i direkt motsättning till revolutionen och uppmanade till kamp mot rådsregeringen, fräntogs de sina rättigheter i råden. Men när Martov och hans fraktion, de så kallade mensjevikinternationalisterna, i oktober 1918 beslutade sig för att acceptera Oktoberrevolutionen som ”historiskt nödvändig” och lovade att ”direkt stödja rådsregeringen mot utländsk intervention”, återgavs de sina fulla rättigheter. Samma sak inträffade med vänstersocialistrevolutionärerna, som vid samma tid fattade beslut om att avvisa ”varje försök att störta rådsmakten genom väpnad kamp”. Denna legalisering varade till slutet av inbördeskriget, dvs. 1920–21.

På den tredje rådskongressen i juli 1918 antogs rådsverkets konstitution. Den suveräna makten tillkom den allryska rådskongressen, vars valregler garanterade proletariats dominans över alla andra klasser och grupper i landet. Rösträtten avvägdes på så sätt att 25 000 väljare i städerna gavs en delegat till rådskongressen, medan 125 000 väljare på landsbygden också tilldelades en delegat.

I provinsråden gavs 2 000 stadsväljare en delegat och 10 000 väljare på landsbygden en delegat. Detta var den konstitutionella form som gavs åt begreppet proletariats diktatur understödd av de stora bondemassorna.

Genom att ge stadsväljare en så kraftig övertikt, fick proletariats hegemoni över bönderna också en institutionaliserad form.

Lenins och andra bolsjevikledares stora förhoppningar från 1917 om ett rådssystem med fullständiga rättigheter för alla partier och grupper som stod på rådsverkets grund, visade sig vara omöjliga att förverkliga under de extrema förhållanden som rådde (inbördeskrig, ekonomiskt sammanbrott, mensjevikernas och socialistrevolutionärernas övergång till det borgerliga lägret, etc.). Det råder ingen tvekan om att detta kom att försvaga rådsdemokratien på ett ödesdigert sätt.

Internationell revolution

Bolsjevikernas program betraktade revolutionen i Ryssland som ouplösligt förbunden med den internationella och europeiska revolutionen. Två ledande bolsjeviker, Bucharin och Preobrazjenskij, skrev följande – en av många deklamationer med samma entydiga innebörd – i sin bok *Kommunismens ABC*, en kommentar och förklaring till det ryska bolsjevikpartiets program:

”Den kommunistiska revolutionen kan segra endast som världsrevolution. Om t.ex. arbetarklassen bemäktigar sig makten i ett land, medan i andra länder proletariatet inte av fruktan utan av övertygelse skulle alltjämt förbli kapitalet undergivet, skulle slutligen de stora rövarstaterna strypa detta arbetarnas land.” (N. Bucharin & E. Preobrasjenskij: *Kommunismens ABCD*, Sthlm 1921: Frams Förlag, s. 178; faksimil Partisanförlaget 1972)

Under våren och sommaren började krafterna formeras inför det kommande inbördeskriget. Den vita terrorn följde kontrarevolutionens styrkor överallt där de drog fram.

Stora delar av det gamla ryska imperiet behärskades under kortare eller längre perioder av kontrarevolutionära trupper, ofta anförda av gamla generaler från tsarens arméer, som bolsjevikerna låtit gå fria mot löften om att inte bekämpa den nya regeringen.

Dödsstraffet avskaffades av rådsregeringen, men inbördeskriget tvingade bolsjevikregeringen att åter införa det, bilda en armé, trots att deras program förordade en milis knuten till arbetarnas och böndernas dagliga verksamhet, och vidare tvingades man införa den röda terrorn för att försöka stävja det kontrarevolutionära våldets grymheter.

Ett exempel kan räcka för att ge en aning om de grymheter som de vitas ankomst medförde för civilbefolkningen och aktiva revolutionärer. Enligt de senaste årens forskning kring judarnas ställning i Ryssland, kan det nu sägas att de värsta pogromerna mot judar i historien innan nazismens maktövertagande i Tyskland ägde rum i Ukraina under åren 1918–21. Det är inte att undra på att befolkningen i många områden hälsade Röda arméns ankomst som räddningen undan pogrommakare och förtryckare.

Inbördeskriget var inte heller enbart ett krig mellan de olika klasserna i Ryssland. Fjorton stater intervenerade i Ryssland för att understödja kontrarevolutionen. Hundratusentals utländska soldater slogs på olika håll för att bidra till rådsregeringens störtande. Kontrarevolutionens våldsamhet och grymhet medförde att bolsjevikregeringen fick ta till metoder som den egentligen var motståndare till.

För att undertrycka kontrarevolutionen och försvara arbetar- och bondemakten bildades tjekan. De åtgärder som rådsregimen tvingades till glorifierades dock aldrig. Tjekan var, som dess namn antyder, en extraordinär institution. Det var naturligtvis oundvikligt att en del överdrifter och onödiga åtgärder förekom, men när inbördeskriget var över framtogs tjekan rätten till summariska arresteringar och avrättningar.

Den ekonomiska politiken

De revolutionära arbetarna, bönderna, matroserna och intellektuella kom inte till något dukat bord efter revolutionen, för att använda en i dag gångbar politisk klyscha. Det var ett förött och nedgången Ryssland som de konfronterades med. Den revolutionära regeringen tvingades till mera handfasta uppgifter än att försöka förverkliga socialistiska ideal. En krass ekonomisk verklighet var vad de stod inför.

Den omedelbara uppgiften bestod i att få landet på fötter, utveckla industriproduktionen, rationalisera jordbruket och bygga ut infrastrukturen. Bland de första dekret som den nya regimen utfärdade märks förordningar om åtta timmars arbetsdag, begränsning av kvinnoarbete, förbud mot barnarbete, arbetarkontroll, socialförsäkringar, de olika nationaliteternas självbestämmande och bankväsendets nationalisering. Utan dröjsmål måste de krav förverkligas som rests av revolutionen: Fred – Jord – Bröd.

För att över huvud taget överleva var ett första villkor att snabbt få slut på kriget. Regeringen slöt snarast möjligt ett fredsavtal med Tyskland. Villkoren blev mycket hårda. Att tala om en diktatfred är närmast ett understatement. Den unga revolutionära staten tvingades till oerhörda eftergifter. Alla Europas dagstidningar rapporterade ingående om förhandlingarna i Brest-Litovsk och läsarna kunde förstå den svåra situation de ryska förhandlarna stod inför.

“Fredsvillkoren“ innebar bl. a. att Ryssland avstod från landområden med en yta på 780 000 km² och därmed också 56 miljoner invånare (32% av befolkningen). Av infrastrukturen försvann 21 530 km järnvägar (dvs. 1/3 av hela det ryska järnvägsnätet). Inom produktionssfären förlorades 73% av den totala järnvägsproduktionen och 89% av den samlade kolproduktionen. I övrigt kan nämnas att den revolutionära staten förlorade 168 sockerbruk, 918 tobaksfabriker, 1 685 brännerier, 244 kemiska fabriker, 615 pappersbruk och 1 073 mekaniska verkstäder. (*SocD* 4/5 1918)

Listan kan göras längre och det krävs inte så stor fantasi för att förstå vad dessa förluster innebar i en redan mycket ansträngd ekonomisk och social situation. Här kan också nämnas att de allierade stoppade förrådsleveranserna och att en effektiv blockad upprättades efter Brest-Litovskfreden.

Det var ett högt pris man fick betala, men bland revolutionärerna ansåg man att den trots allt gav en chans till andhämtning, i synnerhet då de förväntade sig att revolutioner snart skulle bryta ut i ett Europa som var fullt av revoltstämningar. Särskilt knöt man stora förhoppningar till arbetarrörelsen i det högindustrialiserade Tyskland. Den internationella utvecklingen under de första månaderna av 1918 tycktes bekräfta bolsjevikernas optimism. En massiv strejkrörelse spred sig i Österrike-Ungern, i Finland utropades en arbetarrepublik och en politisk strejk lamslog Tyskland. Senare under året spred sig arbetarkampen till snart sagt varje hörn av Europa.

Den andra punkten på revolutionsprogrammet – jorden – var enklare, om än inte problemfri, att genomföra. I en explosionsartad utveckling genomfördes fördelningen av jorden under de första månaderna efter revolutionen. I början av 1918 gjordes en summering av jordfördelningen och det konstaterades att 86% av jorden hade tillfallit enskilda bönder, 11% behölls av staten och resten övertogs av jordbrukskollektiv.

Det tredje löftet – bröd – visade sig emellertid vara svårare att förverkliga. När det första världskriget var avslutat, inledde den nya regimens motståndare ett inbördeskrig som skulle vara i drygt två år. Officerare ur den gamla tsaristiska armén bildade vita arméer, som aktivt understöddes av imperialismen med trupper, vapen, förnödenheter och pengar. Som mest stod trupper från fjorton stater med Storbritannien, Frankrike och USA i spetsen på rysk jord för att bekämpa revolutionen. Inbördeskriget blev både blodigt och grymt och ledde till ofantliga lidanden för den unga rådsstaten. Stora delar av landet drevs till massvält.

När den av Trotskij ledda Röda armén hade besegrat alla invasionstrupper, i praktiken upphörde inbördeskriget mot slutet av 1920, även om enskilda motståndsfickor fanns kvar, hade de ekonomiska problemen förvärrats. Den redan sargade ekonomin var nu totalt sönderslagen och stora delar av arbetskraften skingrad eller stupad.

Den ryska nationalinkomsten uppgick efter inbördeskriget till en tredjedel av 1913 års nationalinkomst, industrin producerade mindre än en femtedel av förkrigstidens produktion, kolgruvorna mindre än en tiondel och järnverken bara en fyrtiondedel av sin normala produktion, för att nämna några ekonomiska nyckelsiffror.

Vidare så var järnvägarna förstörda, industrilagren tömda och i praktiken hade varuutbytet mellan stad och land avstannat. Samtidigt drabbades landet av stora naturkatastrofer, torka och gräshoppsinvasioner.

Bolsjevikernas livsnerv var arbetarna. Det var bland proletariatet i Petrograds och Moskvas stora fabriker som bolsjevikerna hade sitt stora stöd. Det var arbetarna som gått i spetsen för den röda armén och antalet offer var särskilt stort bland dem. Åderlåtningen av den bästa kadern skulle komma att få katastrofala återverkningar inom partiet både på kort och lång sikt. Ett grymt och

paradoxalt resultat av kampen var att även industriarbetarklassen, som nu skulle utöva sin makt, var pulvriserad. Den proletära diktaturen hade segrat men proletariatet hade nästan gått under. Isaac Deutscher beskriver situationen på följande vis:

“Vi kan föreställa oss vilken inverkan hungern, kylan, den hopplösa sysslolösheten vid fabriksbänken, de svarta marknadernas virrvarr, bedrägerierna och stölderna – den nästan djuriska kampen för att överleva – hade på moralen hos de människor som skulle vara den nya statens styrande klass.” (Isaac Deutscher: *Den avväpnade profeten*, s. 17)

Krigskommunismen

Inbördeskriget framkallade en närmast militär styrning av det ekonomiska livet – “krigskommunismen”. Krigskommunismen, som varade från sommaren 1918 till våren 1921, var egentligen ingen enhetlig eller genomtänkt politik. Det var en samling politiska åtgärder som för stunden betraktades som nödvändiga. Regimen levde kort sagt ur-hand-i-mun och de flesta åtgärder som vidtogs blev därför av tillfällig karaktär. Situationen var inte den som bolsjevikerna hade tänkt sig.

Inbördeskriget slet sönder rytmen i revolutionen och tvingade fram en rad nödatgärder som fick skadeverkningar på lång sikt. Under åren för de vitas attacker stod industrin i praktiken stilla. Strategiska råvaror, som olja och mineraler, föll i fiendens händer. Kommunikationerna bröt samman. De få sektorer av näringslivet som fungerade tvingades att producera för krigsbruk och alla resurser sattes in för att försörja Röda armén. Matförsörjningen gavs av lätt insedda skäl högsta prioritet.

På landsbygden tillgreps tvångskonfiskering av skörden. Åtgärden löste de mest akuta problemen, men skapade också nya. Bönderna gjorde motstånd mot en politik de inte kunde förstå, och som dessutom stod i så uppenbar motsättning till revolutionens utdelning av jord.

För att krigskommunismen skulle kunna genomföras krävdes en extrem koncentration av ekonomisk makt och myndighet. Centralstyrningen och den centraliserade kontrollen drabbade främst industrisektorn. Dessutom tvingades man överge sedvanliga kommersiella distributionsformer. Ransonering av vissa produkter infördes, andra åsattes fasta priser, åter andra distribuerades gratis och betalning in natura sattes i system. Privathandeln förbjöds. För att täcka regeringsutgifterna framställde tryckpressarna oavbrutet sedlar. Pengarna blev därför snabbt värdelösa och arbetskraften fick sina löner i exempelvis ett par skor eller kläder. Naturhushållningen var till och med ett steg bakåt från de feodala drag den ryska ekonomin led av sedan tiden innan revolutionen. Definitivt var det en kraftig reträtt från socialistiska principer.

Utrikeshandeln hade ingen betydelse under krigskommunismen. Blockaden gjorde att importen och exporten krympte till obetydliga dimensioner och under 1918 nådde den nollpunkten. Det dröjde till början av 1920 innan blockaden började luckras upp. Det kan vara värt att notera att den första handelsdelegationen som reste utomlands för att förhandla om ett handelsavtal, avreste till Köpenhamn. Avtal slöts även med svenska företag om leveranser av järnvägsmaterial och jordbruksmaskiner.

Då inbördeskriget var slut riktades hela uppmärksamheten på den ekonomiska uppbyggnaden. De data som insamlats om tillståndet i landet var entydigt negativa. För att lösa de mest akuta problemen rörande övergången från krig till fred beslöt partledningen, på Trotskijs förslag, att man skulle överföra den militära organisationen även på arbetets område. Demobiliserade styrkor från Röda armén skulle ombildas till arbetsarméer för att utföra nödvändigt reparationsarbete (exempelvis återställa järnvägsnätet). Åtgärden blev en omedelbar framgång. Vilket inte var så märkligt med tanke på att Röda armén i detta läge de facto utgjorde revolutionens ryggrad. Den var utomordentligt väl disciplinerad och organiserad och hela inbördeskriget vittnade om manskapets hängivenhet och offeranda. De mest hängivna bland arbetarna och den politiska kadern hade frivilligt tagit värvning och var högt motiverade för sin uppgift.

Däremot var det en mindre lyckosam åtgärd att utveckla idén till att avse civilbefolkningen. Även om Trotskij hade flera rationella skäl till varför han förordade fackföreningarnas militarisering, så förstod han inte frågan i hela dess vidd. Arbetsplikt infördes och arbetskraften kunde förflyttas dit den behövdes. Det var rena tvångsåtgärder och som sådana föga populära. De stod fjärran från de socialistiska idealen.

Vid partiets 9:e kongress i mars 1920 godkändes förslaget om "arbetets militarisering". Alla var överens om att det var en nödåtgärd i en trängd situation och att tvångsmomentet skulle minska i takt med att ekonomin rekonstruerades och förbättrades.

Trotskij fick ansvaret för att återställa det strategiskt viktiga transportväsendet och kort efter kongressen lade han fram en plan, den berömda "order nr 1042", för återuppbyggnaden av transportnätet. Arbetet blev lyckosamt och kunde slutföras på drygt halva den beräknade tiden. Trotskijs förslag var de facto den första femårsplanen i sovjetisk ekonomi och det kan noteras att dess ursprung var ett direkt nödläge.

En fråga var fortfarande olöst: Politiken gentemot bönderna. I ett förslag ställt till centralkommittén, i februari 1920, skisserade Trotskij en lösning av jordbruksfrågan. Han konstaterade att bönderna (på grund av tvångsrekvisitionerna) vägrade odla mer jord än vad de själva behövde. Ytterligare repressiva åtgärder var uteslutna, då banden mellan arbetarna och bönderna (den så kallade smytjkan, dvs. länk, samarbete, harmoni) redan höll på att sprängas. Trotskij konstaterade att den nuvarande politiken fullständigt hotade att upplösa landets ekonomiska politik. Hans alternativ var:

"1) Ersätt överskottsrekvisitionerna med en mot produktionskvantiteten svarande avgift (en form av progressiv skatt på jordbruksinkomsten) och så beskaffad att det ändå blir mer fördelaktigt att öka utsädesarealen eller effektivisera odlingen.

2) Inrätta en stramare förbindelse mellan leveransen av industriprodukter till bönderna och den av dem levererade kvantiteten säd, inte enbart per kommun och stad, utan också per lantbruk." (Leo Trotskij: *Kampen mot Stalin*, s. 57)

Lenin var en av de mera energiska tillskyndarna av krigskommunismen och bekämpade förslaget, och det föll vid en omröstning i politbyrån. Men det var just den politiken som i stor utsträckning skulle komma att genomföras ett år senare.

När krigskommunismen definitivt hade misslyckats tog Lenin upp tankegången på nytt, men nu under namnet Den Nya Ekonomiska Politiken (NEP), där naturaskatten istället för tvångsrekvisitioner var den centrala punkten. Poängen med naturaskatter var att bonden fritt fick förfoga över det överskott som återstod efter det han erlagt skatt.

Under det år som gick mellan Trotskijs förslag och Lenins NEP, hann motsättningarna mellan bönderna och staten att försämrats ytterligare. Landets livsmedelssituation förvärrades och bristen på mat i städerna ledde bl. a. till en fortsatt avtappning av arbetare som sökte sig ut på landsbygden. Här går det att spekulera kring vilken vändning utvecklingen hade tagit om bolsjevikerna redan 1920 hade följt Trotskijs förslag. Ingenting kan med säkerhet sägas i efterhand, men klyftan fördjupades mellan bönder och arbetare under det förlorade året. Banden mellan de båda klasserna hade troligen varit lättare att upprätthålla. Nu fick man, bortsett från andra svårigheter, uppleva ett antal bonderesningar mot slutet av 1920.

Trotskij var kanske den av bolsjevikerna som tidigast hade förstått dialektiken i förhållandet till bönderna. Marxismen är arbetarklassens filosofi och världsåskådning, men i ett efterblivet land som Tsarrysland skulle taktiken i förhållande till bönderna spela en stor roll för revolutionen. Böndernas roll var därför en mycket omstridd principfråga i den ryska socialdemokratins historia. År 1905 varnade Trotskij för de politiska spänningar som fanns latenta i agrarfrågan:

"Det agrara problemet i Ryssland är en tung börda för kapitalismen: det är en hjälp åt det revolutionära partiet och på samma gång dess största utmaning: det är liberalismens stötesten och ett *memento mori* för kontrarevolutionen." (Leon Trotsky: *1905*, s. 35)

Ord som, så ofta hos Trotskij, kom att förebåda den verkliga utvecklingen. Sovjetstaten lyckades aldrig bemästra jordbruksproblemet, vare sig under Lenin-, Stalin- eller efterföljande epoker. Jordbruksfrågan har inte mist sin aktualitet. Flertalet länder i den s.k. tredje världen har mycket hårdhänt fått uppleva hur svårlöst agrarfrågan är.

Det fanns också ett paradoxalt drag hos krigskommunismen som bör omnämnas. För många bolsjeviker såg det ut som om socialismen nu höll på att förverkligas. Rent ytligt tycktes det förhålla sig så. Inte desto mindre var synsättet felaktigt och som Isaac Deutscher anför i *Den väpnade profeten* var krigskommunismen en "tragisk travesti" på den marxistiska visionen av framtidens samhälle.

Detta samhälle skulle ha bakom sig högt utvecklade och organiserade produktionsresurser och ett enormt överflöd på varor och tjänster.

Kommunismen skulle organisera och utveckla den sociala rikedom som kapitalismen endast stundtals kunde producera men inte kontrollera, distribuera och befrämja.

Kommunismen skulle ju avskaffa bristen på ekonomisk och politisk jämlikhet, levnadsstandarden radikalt förbättras och den kulturella bildningen höjas till, som Trotskij uttryckte det, en nivå där genomsnittsindividerna uppnådde en Aristoteles, Goethes och Marx höjder (som Trotskij senare uttryckt det).

Detta var ingenting som krigskommunismen åstadkom, tvärtom så resulterade den i social upplösning, ett skingrande och förstörande av produktionsresurserna och en exempellös knapphet på varor. Krigskommunismen hade faktiskt försökt avskaffa bristen på jämlikhet, men den gjorde det i form av att sänka levnadsstandarden för alla och göra alla fattiga.

Revolutionens isolering – uppror och revolutioner i Finland, Ungern, Tyskland och andra länder misslyckades på grund av socialdemokratiskt förräderi och politisk omognad bland de revolutionära krafterna – tvingade bolsjevikerna att överge sin principiella hållning på område efter område.

Industriarbetarna – revolutionens och bolsjevikpartiets ryggrad – reducerades genom inbördeskriget till 30% av sitt tidigare antal. Partiet kom mer och mer, på område efter område, att ersätta, substituera, den arbetarklass som inte längre var förmögen att upprätthålla samma grad av aktivitet och politisk medvetenhet som tidigare.

Trotskij och en del andra ledare förordade en fortsättning på krigskommunismen, dvs. inbördeskrigets tvångsåtgärder. De förordade "militarisering" av arbetet, införande av arbetsplikt och militärliknande disciplin i fabriken. Detta var ett stort misstag, liksom den fortsatta användningen av rekvisitioner för att få spannmål till städerna.

I början av 1921 kom en kraftig reaktion i form av en strejkvåg i Petrograd, bondeuppror och slutligen Kronstadtrevolten 1921. Alla dessa händelser tvingade fram NEP-politiken, med stora eftergifter inom ekonomins område till de borgerliga elementen.

Byråkratisering

Redan fem år efter revolutionen stod det klart att något inträffat med råds makten. Den var inte längre ett demokratiskt parlament för arbetarklassen.

Vad var det som hände? Var det, som många hävdar, bolsjevikernas fel? Fanns grunden till sovjetsystemets urartning i Lenins partiteori? Är stalinismen en produkt av bolsjevismen och leninismen?

Rådsstatens fortsatta isolering utgjorde den yttre ramen för den byråkratisering som på allvar satte igång i början av 20-talet. Genom NEP-politiken stärktes också de borgerliga elementen i städerna och storbönderna (kulakerna) på landsbygden. Dessa krafter var uteslutna från den politiska makten och sökte sig i stället allierade bland byråkraterna i stat och parti.

Byråkratins funktionella rötter låg i utmattningen och decimeringen av arbetarklassen under inbördeskriget och den materiella och kulturella efterblivenhet som ärvts från tsarismen. Därmed ställdes rådsregimen inför uppgifter och problem som egentligen var "försocialistiska".

Även om den gamla regimens byråkrati och väpnade styrkor slogs sönder, tvingades den proletära staten arbeta med betydande rester av den gamla statsapparaten för att kunna överleva. Enorma objektiva materiella krafter bidrog på så sätt till byråkratiseringsprocessen. NEP-politiken tvingade också statsapparaten att uppträda som medlare mellan arbetarnas och böndernas intressen.

Ofta förekom det inte bara en kontinuitet mellan den gamla och den nya byråkratin, utan i vissa fall också en rent personlig kontinuitet. Den kulturella efterblivenheten tvingade arbetarstaten till eftergifter inför de som hade kunskaper och administrativ vana.

Bolsjevikpartiet drabbades av liknande processer. Endast en tiondel (10%) av medlemmarna 1923 hade varit med i partiet före revolutionen. Av medlemmarna var 2/3 sysselsatta inom andra områden än de som kan räknas som manuellt arbete. Bland kandidatmedlemmarna gällde samma förhållanden för 50%.

Under Lenins sista år blev tecknen på byråkratisering allt mer uppseendeväckande. Lenin började allt oftare tala om rådsstaten som en byråkratiskt deformerad arbetarstat och den storryska chauvinism som bredde ut sig i partiet.

Ett alarmerande exempel på den tilltagande byråkratiseringen, som uppmärksammades av Lenin, var den konflikt som 1922 uppstod mellan Stalin och hans två medarbetare Dzerzjinskij och Ordzjonikidze och ledande företrädare för det georgiska partiet (bland dem Kote Tsintsadze, som sedan anslöt sig till Vänsteroppositionen).

Stalin och hans två anhängare ville ersätta den federala strukturen i rådsstaten med en mer centraliserad union. De georgiska ledarna motsatte sig dessa planer och under kontroversen slog Ordzjonikidze en av georgierna. Lenin var inte helt överens med de georgiska ledarna, men tog helt och hållet deras parti mot den centrala ledningen.

Bakom ett sådant uppträdande kommunister emellan anade Lenin en storrysk, chauvinistisk inställning, som var otillåten för en medlem i bolsjevikpartiet. Han betraktade Dzerzjinskij och Stalin som ansvariga och krävde i sitt "Brev till kongressen" (senare kallat "Lenins testamentet") att Stalin skulle avsättas från sin post som generalsekreterare för partiet.

På grundval av kamp mot dessa tendenser inom partiet föreslog Lenin en gemensam fraktionskamp med Trotskij inför den tolfte partikongressen i april 1923. Av någon anledning, som ännu inte har klarlagts till fullo, avvisade Trotskij detta erbjudande.

Det skulle komma att dröja ännu en tid innan Trotskij på allvar var beredd att ge sig in i öppen strid med den framväxande byråkratin i partiet. Det råder knappast någon tvekan om att Lenin vid denna tid, trots sin sjukdom, var den av bolsjevikledarna som klarast såg vad som var på väg att äga rum.

Under 1923 fortsatte de byråkratiska tendenserna att växa inom partiet. Hemliga oppositionsgrupper bildades. Den mest betydelsefulla var gruppen Arbetarnas Sanning under ledning av Mjasnikov, som uteslutits ur partiet 1921.

Under år 1923 visade sig också allvarliga tecken på partiledningens oförmåga att understödja revolutionens utbredning i Europa. Under den revolutionära krisen i Tyskland hösten 1923, missbedömde Kominternledningen med Zinovjev i spetsen de taktiska uppgifterna och bidrog på så sätt till att Sovjetunionens isolering förlängdes.

Den nya kursen och NEP

Trots krigskommunismens ansträngningar för att förbättra den ekonomiska situationen blev resultaten blygsamma. Landet orkade inte längre. Det blev uppenbart att man måste slå in på en ny väg. Lenin angav tonen för det som har kommit att kallas den "nya ekonomiska politiken" (NEP). Den präglades av stora lättnader för bönderna, slut på tvångsrekvisitioner, koncessioner åt utländska

företag m.m. Det märkliga med införandet av denna politik är att den i princip antogs utan debatt. Det rådde en allmän enighet om krigskommunismens misslyckande och den ekonomiska krisen var alltför djup för att tillåta ytterligare dröjsmål. Även Kronstadtrevolten spelade säkerligen en roll för att påskynda en kursändring. Kronstadt ställde situationen på sin spets – gå vidare eller gå under.

Orsaken till NEP:s införande skall emellertid inte endast sökas i de inhemska materiella förhållandena. En viktig faktor till att bolsjevikerna tvingades ta detta steg var nederlagen för de kommunistiska partierna i andra länder och främst då den uteblivna revolutionen i Tyskland. Det föresvävade aldrig bolsjevikerna att socialismen kunde byggas i ett enda land och absolut inte i ett så efterblivet land som Ryssland. Bolsjevikerna betraktade sin egen revolution som blott den första, om än tändande gnistan i en världsomfattande revolution. Om en rådsregering hade tillträtt i ett högindustrialiserat och högteknologiskt land som Tyskland hade situationen sett helt annorlunda ut. Möjligheten är stor att vi då hade kunnat få ett genuint socialistiskt Europa och inte som det blev, en kontrarevolutionär stalinism. Den politiska och ekonomiska kartan hade därmed fått ett helt annat utseende.

NEP innebar slutet på tvångsrekquisitionerna från bönderna. I stället försökte man upprätta en marknad för utbyte mellan land och stad. För att uppnå detta måste man stimulera produktionen av lätta industrivaror. Den privata handeln släpptes på nytt fri och i praktiken innebar hela NEP-politiken att de kapitalistiska relationerna släpptes fria. De sektorer av ekonomin som staten behöll den direkta kontrollen över var främst den tunga industrin, utrikeshandeln och kreditväsendet.

Genom kontrollen av statsapparaten hade bolsjevikerna vissa möjligheter att styra utvecklingen, men NEP var en satsning som innehöll risker för uppkomsten av en ny bourgeoisie och en differentiering bland bönderna. Det gällde därför att förhindra att privatkapitalismen tog sig politiska uttryck och att borgerliga partier bildades.

Bolsjevikerna stod inför ett dilemma. Förutsättningen för att landet skulle kunna industrialiseras låg i att jordbruket producerade ett mycket stort överskott. För detta krävdes en rationell stordrift av jordbruken. Före revolutionen hade jordbruksproduktionen i huvudsak främst skett i storgodsform. För att få böndernas stöd i revolutionen gav bolsjevikerna dem brukanderätt till jorden, därmed uppkom otaliga småjordbruk. Dessa producerade totalt sett emellertid inget samhälleligt överskott. De som stod för överskottet var det översta skiktet av bönderna, kulakerna. Alternativet var att antingen låta kulaken växa och den vägen upprätta ett kapitalistiskt jordbruk, eller att kollektivisera jordbruket. Detta blev också en av de stora stridsfrågorna i partiet.

NEP var i början en politik som avsåg jordbruket och indirekt den inre handeln, men inte industrin. Industrins problem diskuterades över huvud taget inte på den kongress som antog NEP, vilket måste betecknas som anmärkningsvärt. Återuppbyggnaden av industrin innebar stora problem. Det statliga stödet undandrog och man stimulerade privatiseringar. Inom fabriksindustrin gav NEP först och främst stimulans till små och lokala industrier som var inriktade på jordbruket. Inom fabriksindustrin uppmuntrades konsumtionssektorn. Akilleshälen för en fortsatt industriell utveckling var den skriande bristen på kapital. Kapital för nyinvesteringar och kapital för att ersätta den nedslitna maskinparken. Statens finansiella tillgångar var lika med noll.

Arbetaroppositionens representant Sjljapnikov sammanfattade läget vid den 11:e partikongressen i mars 1922 och det var inte bara tomt prat:

“Marknadskonjunkturerna är sådana att de knäcker oss. Vi kan inte möta varuflödet. Vi behöver genast pengar, och när vi försöker skaffa kapital, sätter vi igång en så anarkistisk konkurrens, till och med på metallmarknaden, att vi inte har någonting att betala lönerna med. Så långt har priserna på våra produkter sjunkit.“ (E.H. Carr: *Ryska revolutionen 1917–1923*, II, s. 352)

Till och med Lenin, som fram till dess uppträtt som en energisk talesman för NEP, började förespråka en kraftig satsning på storindustrin. Vid Kommunistiska internationalens fjärde kongress 1922 försvarade han NEP-politiken inför de utländska kamraterna, men konstaterade också att den

tunga industrin behöver statligt stöd. "Kan vi inte ge den det, så är vi förlorade som civiliserad stat – och ännu mer som en socialistisk stat." (Ibid, s. 354).

Men fortfarande kunde inte industriproduktionen fås att öka i tillräcklig omfattning för att motsvara ökningen av jordbruksprodukter. Ett förhållande som gav ett ökande gap mellan industrisektorns och jordbrukssektorns priser. Situationen blev akut under 1923 och det som kom att bli känt under Trotskijs beteckning, "saxkrisen", uppstod. Den tunga industrin var ännu 1923 så gott som förlamad. Den lätta industrin kunde uppvisa vissa framsteg, men priserna på industrivaror steg snabbt utom räckhåll för konsumenterna. En allvarlig obalans rådde därför mellan industrisektorn och jordbrukssektorn, eller annorlunda uttryckt, mellan stad och land.

Det var saxens tid, dvs. en tid av ökade klyftor mellan industri- och jordbrukspriser. Många arbetare ställde också frågan om inte NEP egentligen stod för den Nya Exploateringen av Proletariatet. Uttrycket saknade inte täckning och lär ha myntats av Arbetaroppositionen.

NEP nådde sin höjdpunkt under 1925. Dess upphörande kan inte exakt dateras, men Stalin återopade sig fortfarande på NEP vid dess tioårsjubileum 1931. Betydelsen av NEP-politiken kom dock successivt att minska under senare delen av 1920-talet.

Redan under NEP:s storhetstid hade det framförts röster som krävde planering uppifrån och sakteligen började planeringssystem utbreda sig. Den administrativa kontrollen tilltog gradvis på marknadskrafternas bekostnad. Tidiga skisser till femårsplaner diskuterades bland ekonomer vid 1920-talets mitt och som framgång hade Trotskij redan under 1923 uttryckt tanken på att ersätta NEP med ekonomisk planering.

Debatten kring NEP

Kritiken mot NEP-politiken uteblev inte. Den första kritiken mot jordbrukspolitiken rörde effekterna på bondeklassens sociala struktur. NEP rehabiliterade de gamla kulakerna på fattigböndernas bekostnad. Lenin medgav sakförhållandet, men hänvisade varje gång till att NEP-politiken var nödvändig. Privatkapitalismen som socialismens medhjälpare, det var den paradoxen Lenin försökte lösa och därför måste bönderna få företräde även om det skulle ta många, många år. Det är ett tema som han slår an i otaliga tal och artiklar. Se exempelvis "Om naturaskatten" från maj 1921. Lenins ståndpunkt är densamma två år senare i "Hellre mindre men bättre", som skrevs i mars 1923. NEP hade för tillfället vitaliserat ekonomin. Visserligen hade kulaken berikats, men krigskommunismens tryck på fattigbönderna hade avtagit och städernas situation förbättrats genom att varutillförseln ökat. För ledningen var det viktigare att den allmänna levnadsnivån tycktes öka, än om orättvisorna i stort bestod.

Den som kanske mest sofistikerat såg farorna var ekonomen Preobrazjenskij. Kring årsskiftet 1921/22 utarbetade han en balansräkning över NEP-systemet, där han konstaterade framväxten av en bourgeoisie på landsbygden. Motvikten mot denna för landet förödande politik fann Preobrazjenskij i utvecklandet och understödjandet av proletära jordbruksformer, dvs. uppmuntra tillkomsten av kollektiv. Han föreslog också att man skulle importera utländskt kapital och utländsk arbetskraft för att på så sätt kunna bygga upp stora jordbruksindustrier. Lenin avfärdade tankegångarna som orealistiska, vilket också blev centralkommitténs ståndpunkt. Inte heller Preobrazjenskij begäran om en allmän ekonomisk debatt vid den 11:e kongressen 1922 godkändes.

En annan typ av kritik som riktades mot NEP avsåg *vem* som skulle bekosta eftergifterna åt bönderna. Det stod helt klart att medan böndernas situation stadigt förbättrades, så försämrades arbetarklassens lott. Det var också en kritik som var svårare att bemöta. Den höjning av välståndet som NEP hade tillfört landsbygden åtföljdes inte av motsvarande framgång för exempelvis den tunga industrin. Från början kom den skarpaste kritiken från Arbetaroppositionen (Sjljapnikov), men partiledningen med Lenin i spetsen intog liksom i fallet med Preobrazjenskij en avvisande attityd.

Det som senare skulle utvecklas till Vänsteroppositionen föddes ur missnöje med NEP-linjen. Från början var kritiken föga homogen och den kom dessutom från olika håll, men efterhand utvecklades ett programmatiskt alternativ. För det första fanns det en utbredd besvikelse med NEP-politikens kapitalistiska linje. Oviljan mot NEP återfanns från vanliga arbetare över till grupper som Arbetaroppositionen, partimedlemmar och ledande kadrer som Preobrazjenskij. En bidragande orsak var också saxkrisen, som mycket handfast påvisade behovet av en ny ekonomisk politik. En tredje faktor utgjordes av dem som i likhet med Trotskij och Preobrazjenskij började inse behovet av en mera planerad ekonomi (även under NEP). De ekonomiska problemen måste lösas och den gemensamma tankegången hos de ledande oppositionella var att satsningen på industrisektorn inte längre kunde vänta, samtidigt som de började bli varse faran med byråkratiseringen inom partiet.

Vid ett plenum i centralkommittén, i september 1923, beslutades om att tillsätta en särskild kommission, under ledning av GPU-chefen Dzerzjinskij, som skulle rapportera om den ekonomiska situationen och strejkerna, och vidta disciplinära åtgärder mot partimedlemmar som varit inblandade eller haft kontakter med de hemliga grupperna utanför partiet.

Trotskij gav sitt svar på kommissionens rekommendationer i ett hemligt brev till centralkommittén 8/10 1923. Han kritiserade partiledningen för att inte ha tagit itu med planeringen av den statliga industrisektorn och angrep den antidemokratiska partiregimen. Beträffande partimedlemmar som deltagit i hemliga grupper, instämde Trotskij i att de borde rapporteras till den centrala kontrollkommissionen inom partiet. Men han avvisade rekommendationen att de skulle rapporteras till GPU. Trotskij lade skulden på ledningen och manade till ett återvändande till inre demokrati i partiet.

Trotskijs brev följdes en vecka senare av vad som brukar kallas De 46:s plattform. I ett brev ställt till politbyrån och undertecknat av 46 ledande bolsjeviker, krävdes det att den extrema situationen i landet måste lösas. De 46:s plattform var i sak identisk med Trotskijs kritik. Men det vore felaktigt att påstå att De 46 utgjorde en enad fraktion.

De kan snarare betraktas som en koalition av grupper och individer som förenats i kritik av den förda politiken. Här återfanns enskilda medlemmar såväl som representanter för Arbetaroppositionen och gruppen Demokratiska centralisterna. Flera av undertecknarna reserverade sig också mot delar av upproppet. Bland De 46 märks framstående medlemmar i partiet som Pjatakov (en skicklig industriadministratör), Preobrazjenskij (ekonom och f.d. sekreterare i centralkommittén), Sosnovskij (välkänd journalist), Ivan Smirnov (Koltjaks besegrare), Antonov-Ovsejenko (chefs kommissarie i Röda armén) och Muralov (Moskvagarnisonens överbefälhavare). Upproppet stöddes men kunde inte undertecknas av tunga namn som Rakovskij och Krestinskij, vilka befann sig utomlands i egenskap av diplomater.

De 46 förklarade att landet hotades av ekonomisk ruin på grund av ledningens oförmåga att leda och planera industrin. Vidare förutspådde de en snabbt annalkande ekonomisk kris därför att budgeten befann sig i kaos, valutasammanbrottet var nära, en kreditkris under uppsegling, industripriserna för höga och matpriserna för låga, vilket hotade minska jordbruksproduktionen, och slutligen betalades lönerna oregelbundet, vilket skapade missnöje bland arbetarna. Frånvaron av en plan för ekonomin var uppenbar, menade De 46. De krävde inga förändringar av ledningen, men de protesterade mot sekreterarhierarkins styre och bristen på diskussion inom partiet; förbudet mot tendenser inom partiet borde avskaffas. Slutligen krävde De 46 att en extrakonferens skulle sammankallas för att dryfta det allvarliga läget.

De 46 begärde att diskussionen om nationens och partiets tillstånd skulle föras ut till medlemmarna, men detta vägrade ledningen. I stället fördömde centralkommittén såväl Trotskij som De 46 och de hotades med disciplinära åtgärder. Utan möjligheter att diskutera sakfrågorna krävde centralkommittén av partimedlemmarna ute i landet att de skulle fördöma oppositionen.

Denna typ av lojalitetsförklaringar skulle bli en ofta anlitad metod inom den stalinistiska rörelsen. Speciellt löjeväckande blev det när stalinisterna krävde lojalitet av sina utländska anhängare. De

hade, som i exempelvis det svenska fallet, inte en aning om vad sakfrågorna innehöll. Helt aningslöst skrev hemmastalinisterna under på vad som krävdes av dem.

Politbyrån lyckades dock inte helt förhindra en diskussion om oppositionens alternativ. Under trycket från partimedlemmarna nådde den med tiden även Pravdas spalter, men någon ingående partidiskussion av dessa viktiga frågor förekom inte. Partiledningen, det så kallade triumviratet, med Stalin-Bucharin-Zinovjev i spetsen, gjorde allt för att förhindra en öppen debatt. Oppositionens sympatisörer förhånades, förföljdes och miste i flera fall sina arbeten.

Trotskij tvingades skriva ett andra hemligt brev till centralkommittén den 2 oktober, där han formellt distanserade sig från de 46 och de som varit inblandade i vårens strejker. En särskild session med centralkommittén och centrala kontrollkommissionen (25–27/10) tycks ha sammankallats endast för att tvinga Trotskij och de 46 att upphöra med sin opposition.

En resolution som utformats för sessionen anklagade Trotskij för att eftersträva personlig makt tillsammans med de senare så bekanta anklagelserna om bonapartism och fraktionism. Under denna session hävdade Trotskij för första gången att en hemlig politbyrå bildats för att utesluta honom från beslutsprocessen.

Centralkommittén lyckades inte kväva debatten. Den 7 november, årsdagen för Oktoberrevolutionen, publicerade *Pravda* en artikel av Zinovjev som lyfte fram behovet av ”praktisk tillämpning av arbetardemokrati inom vårt parti”. Redaktionen tillkännagav att tidningen skulle öppnas för ett allmänt åsiktsbyte till vilket partimedlemmar, fackföreningsmedlemmar och partilösa arbetare inbjöds. I diskussionen framkom krav från lägre instanser inom partiet på att återgå till valprincipen i stället för att lägre funktionärer utsågs uppifrån.

Diskussionen fortsatte tills den 13:e kongressen i mitten av januari 1924 gjorde ett hastigt slut på den genom att med en resolution fastslå att diskussionen var en ”feber” som hade ”gripit partiet”. Oppositionen karakteriserades som en ”småborgerlig avvikelse”.

Politiskt försökte triumviratet ta udden av Trotskijs och De 46:s kritik genom att i ord angripa byråkratiseringen inom partiet. Om den ekonomiska politiken yttrade de föga. Partiledningens resolution, som daterades till den 7 december 1923, har gått till eftervärlden som *Den nya kursen*.

I en serie artiklar i *Pravda* under december 1923 påbörjade Trotskij sin kamp mot stalinismen, som skulle pågå fram till dess han mördades på Stalins order 1940. Artiklarna sammanställdes i broschyren *Den nya kursen* (januari 1924). Två huvudproblem behandlas av Trotskij, ett politiskt och ett ekonomiskt. På det politiska planet domineras artiklarna av avsaknaden av proletär demokrati och den tilltagande byråkratiseringen.

På det ekonomiska området stod problemet med industrialisering och planering av ekonomin i förgrunden. Poängen med Trotskijs analys var att dessa företeelser stod i ett beroendeförhållande till varandra. Det är först när alla byråkratiseringstendenser är borta som de ekonomiska problemen kan lösas. I det läge som den unga arbetarstaten befann sig i, betonade han vikten av att utnyttja både plan och marknad. Politiken måste i detta fall sättas främst för att kontrollera ekonomin. Socialismen kan aldrig byggas utan massornas aktiva inflytande även på ekonomins område.

Centralkommittén antog den 5 december 1923 en resolution om partiets struktur, som tycks ha varit det sista försöket att beslöja splittringen i partiledningen. Den var en klar och tydlig eftergift för oppositionen och kritiserade partiregimen för byråkratism och bristen på möjligheter för initiativ underifrån, bristen på planering i industrins uppbyggnad och ersättandet av revolutionär internationalism med borgerlig diplomati.

Till de negativa sidorna i resolutionen hörde kravet att alla cellsekreterare måste godkännas uppifrån och ett bibehållande av förbudet mot grupperingar och fraktioner inom partiet.

Trotskij fortsatte på temat industrialiseringens nödvändighet vid den trettonde partikongressen 1924 och betonade att det var den ekonomiska planeringen, i synnerhet inom den statliga storindustrins sektor, som skulle göra det möjligt att övervinna saxkrisen. Motståndarna hävdade dock att en

planeringspolitik, som tycktes innehålla inslag av krigskommunism, skulle stå i motsatsställning till den marknadsorienterade NEP. Trotskij underskattade bönderna hette det bl. a. och detta var ett tema som ständigt skulle återkomma i kampen mot Vänsteroppositionen. Triumviratet försökte undgå de konkreta frågeställningarna genom att starta en hätsk kampanj mot Trotskij personligen. Taktiken gick ut på att han aldrig varit bolsjevik. Lenins död några dagar efter kongressen avslutade temporärt den pågående polemiken. Partiets enighet sattes nu främst av alla. Men vapenvilan blev ej långvarig.

Uppladdning

Under 1925 fortsatte den bondevänliga politiken. Ur strikt ekonomisk synvinkel var kulakerna den mest produktiva sektorn inom jordbruket.

I den kortsiktiga och planlösa politik som partiledningen förde växte det till och med fram en fraktion grupperad kring Bucharin, som stod för en starkt bondecentrerad politik. Konkret innebar den ett stöd för kulaken och det ideologiska uttrycket fann denna linje i den famösa parollen – ”Berika er!”

Den reaktion som den kulakvänliga politiken väckte bland arbetare och fattigbönder kom att återspeglas inom partiets vänster och den förenade opposition som bildades i början av 1926 och som krossades i slutet av 1927 (Trotskij, Zinovjev, Kamenev, m.fl.).

Den tredje grupperingen, kring Stalin, sökte sig fram genom manövrer mellan de olika klasserna och fraktionerna. Under perioden 1925–27 stödde Stalingruppen i allt väsentligt Bucharins linje. Därefter kastade man sig huvudstupa in i en våldsamt accelererad industrialisering och kollektivisering av jordbruket.

Den förenade oppositionen utarbetade en plattform som presenterades i juli 1926. Den undertecknades av 13 ledande oppositionsmän, bl.a. Trotskij, Pjatakov, Kamenev, Zinovjev och Krupskaja. Målet var att befria partiet från apparatens tyranni och arbeta för den inre demokratin. Oppositionen föresatte sig uppgiften att försvara arbetarklassen mot de välbärgade bönderna, NEP-bourgeoisien och byråkratin.

Främst på kravlistan stod höjda löner för industriarbetarna. Regeringen hade proklamerat lönestopp, men oppositionen menade att arbetarklassens betingelser var så usla att man måste förbättra arbetarklassens levnadsvillkor för att åstadkomma en höjning av produktiviteten. Fackföreningarna måste rustas upp i stället för att vara apparatens lydiga verktyg.

Vidare krävde oppositionen en skattereform, vilket var påkallat därför att regeringen i allt högre grad hämtade sina inkomster från indirekta skatter och sådana slår alltid hårdast mot de fattiga. Oppositionen betraktade det också som skandalöst att regeringen skulle få höga intäkter genom statsmonopolet på vodkaförsäljningen. Indirekt blev det så att regeringen hade intresse av folks dryckenskap.

Oppositionen krävde också att småbrukarna skulle befrias från skatt och att resten av bönderna måste erlägga en progressiv skatt (som skulle slå hårdast mot kulaken). Vidare förespråkade man en långsiktig kollektivisering av jordbruket. Oppositionens program kulminerade i kravet på snabbare industrialisering. Trotskij, Zinovjev, Kamenev och de andra kritiserade regeringens oförmåga att planera inför framtiden. Det räckte inte längre med industrialisering i ”snigelfart” och som svar på kraftlösheten blev oppositionens slagord – ”Ge oss en verklig femårsplan”.

Byråkratins reaktion blev våldsamt. Det manifesterades i en händelse med symboliska övertoner. Dzerzjinskij höll ett två timmar långt och våldsamt tal och fördömde oppositionen. När han steg ner från talartribunen drabbades han av en hjärtattack och avled inför ögonen på centralkommittén.

Oppositionens program förkastades och man började från byråkratins sida systematiskt förfölja och avsätta partimedlemmar som tillhörde oppositionen.

Vänsteroppositionen bildas

Vänsteroppositionen bildades som ett resultat av de akuta krissymptomen både i det sovjetiska partiet, den sovjetiska ekonomin och den internationella kommunistiska rörelsen. Den såg kampen för demokrati inom partiet och klargörande av de principiella politiska frågorna inför det proletära avantgardet som sina viktigaste uppgifter.

Gemensamt för de 46 och Trotskij, vilka ännu inte hade några formella band till varandra, var en plattform som betonade utvidgad demokrati inom partiet och utvecklandet av industriell planering som ett sätt att stärka smytjkan (alliansen) mellan arbetarna och fattigbönderna.

Debatten om ”den nya kursen” 1923 visade att byråkratiseringen ännu inte hade nått sin slutpunkt. Oppositionen var förmögen att avtvinga ledningen viktiga eftergifter beträffande partiets funktions-sätt. Men delar av partiet gav efter för de krav som ställdes från den så kallade trojkans sida. Trojkan Stalin, Zinovjev och Kamenev hade kommit överens om att gemensamt arbeta för att hålla Trotskij borta från maktens inre cirklar och krävde, i utbyte mot löften om demokratisering inom partiet, att Trotskij och de 46 fördömdes som fraktionister.

En våldsamt kampanj inleddes för att bevisa att Trotskij aldrig varit bolsjevik, alltid hade stått i motsättning till Lenin och bara strävade efter egen makt.

Högern och centern

Efter Lenins död i januari 1924 frigjordes en rad tendenser inom partiet, som nu började framträda öppet. Mot Vänsteroppositionen stod tre olika grupperingar, som alla representerade olika program och revideringar av partiets grundvalar.

De rika böndernas tryck på arbetarstaten återspeglades 1924–25 i den politik som förordades av gruppen Bucharin, Tomskij och Rykov. Deras program bestod av stora eftergifter till kulakerna i namn av en nationellt isolerad rysk socialism, grundad på böndernas fredliga inväxande i socialismen. Bucharin hävdade att socialismen, utifrån den tekniska nivå som landet befann sig på, bara kunde byggas i ”snigelfart”. Industrialiseringen skulle underordnas böndernas behov.

Bucharinfraktionens tyngd visade sig bland annat i beslut av centralkommittén i april 1925 om att tillåta bönderna att ha anställda, utökad rätt att arrendera jord och sänkta skatter för bönderna. I samband med beslutet uttalade Bucharin, vid ett stort möte med partimedlemmar i Moskva, den berömda uppmaningen till de ryska bönderna: ”berika er”.

Denna gruppering, som kom att kallas för högeroppositionen, förde en utrikespolitik som strävade efter att uppnå ett slags ”fredlig samexistens” med kapitalismen i Europa. En viktig komponent i högeroppositionen utgjordes av fackföreningsbyråkrater, med Tomskij i spetsen. Genom principlösa allianser och eftergifter till socialdemokratin i Västeuropa hoppades man kunna använda den som ett skydd mot angrepp utifrån på rådsstaten.

Högerns program var inskränkt nationalistiskt och försökte bevara status quo – den byråkratiskt deformerade arbetarstaten. Men objektivt representerade den en tendens till kapitalistiskt återupprättande. De stalinistiska byråkraterna i Sovjetunionen och Östeuropa använde sig under många år efter det andra världskriget av argument som antingen hämtats från Bucharin eller sammanföll med hans idéer. Följaktligen kom Bucharin att rehabiliteras under Gorbatjovs tid vid makten.

Högern var anhängare av Stalins teori om ”socialism i ett land”, men i slutändan kunde de två tendenserna inte komma överens. Stalinfraktionen var inte beredd till lika stora eftergifter till bönderna som Bucharingruppen och man var definitivt inte beredd att ge fackföreningsledarna den frihet att manövrera som utgjorde deras främsta maktmedel.

Till vänster om den centergruppering som anfördes av Stalin, befann sig en grupp under ledning av Zinovjev och Kamenev, med centrum i Leningrad. Deras maktbas var Leningrads partidistrikt och Komintern, där Zinovjev var ordförande. Nederlaget i Tyskland hösten 1923 ledde högern till

slutsatsen att man inte kunde lita till det europeiska proletariatet, men för Zinovjev innebar det att möjligheterna att motstå de inhemska borgerliga krafterna minskade.

Den i Leningrad baserade gruppen kring Zinovjev och Bucharin utgjorde en byråkratisk vänster. Deras bas i Leningrads arbetarklass avgjorde deras sätt att förhålla sig till högerens eftergifter till bönderna. Frisläppandet av jordbrukspriserna och sänkningen av skatterna för bönderna gav upphov till svårigheter och missnöje bland arbetarna i städerna.

Trots att de då och då kunde ge uttryck för arbetarnas fientlighet mot högerens politik, var gruppen kring Zinovjev och Kamenev själva motståndare till den proletära demokratin och Vänsteroppositionens kamp. Kampanjen mot "trotskismen" fördes med särskild frenesi i Leningrad och det var Zinovjev och Kamenev som krävde uteslutning av Trotskij från partiet vid centralkommitténs möte i januari 1925. Stalin motsatte sig faktiskt detta förslag!

I denna bemärkelse var alltså Leningradgruppen pionjärer för despotismen i partiet. Kampanjens hätskhet skärptes genom att Trotskij under hösten även angripit den av Zinovjev anförda Kominternledningen i skriften *Oktoberrevolutionens lärdomar*.

Vid sidan av högern och vänstern existerade det en centergrupp kring Stalin, vars bas återfanns i den centrala partiapparaten. Dess grepp om partiets sekretariat gjorde att dess intressen uttrycktes genom en diktatorisk regim i partiet som utövades av sekreterarna på olika nivåer. Den höll med högern beträffande eftergifter till storbönderna, men bara i den utsträckning som dessa inte hotade den centrala apparatens jämvikt och politiska makt. Den motsatte sig inte heller planering av industrin, om den inte utvecklades i en hastighet som störde alliansen med storbönderna. Stalingruppens viktigaste programmatiska ståndpunkt var teorin om "socialism i ett land".

Socialism i ett land

I en artikel som riktades mot Trotskij i december 1924 förde Stalin för första gången fram sin teori om möjligheten att bygga "socialism i ett land". Stalin betonade, med hänvisning till Lenin, vilket utgjorde en av de allra tidigaste förfälskningarna av Lenins verkliga åsikter, att: "Enligt Lenin hämtar revolutionen framför allt sina krafter från arbetarna och bönderna i själva Ryssland." (Trotskij: *Ryska revolutionens historia*, III, s. 357)

Det är fullt tillräckligt att hänvisa till ett par tillfällen då Lenin uttryckte en rakt motsatt ståndpunkt. I maj 1918 karakteriserade Lenin i ett tal rådsstatens läge på följande sätt: "Vi måste stanna på vår post till dess våra allierade, det internationella proletariatet, kommer [...]." (Ibid, s. 367) Knappt tre år senare, i februari 1921, sade Lenin "att huvuduppgiften och det grundläggande villkoret för vår seger är att sprida revolutionen till åtminstone några av de mest avancerade länderna." (Ibid, s. 367)

Den programmatiska logiken i Stalins teori var att det, under förutsättning att man kunde uppnå fredliga relationer med imperialismen, skulle vara möjligt att bygga socialismen i den enda arbetarstaten – Sovjetunionen. Därmed upphör den sovjetiska arbetarstaten att vara en integrerad och med nödvändighet beroende del av världsproletariatets kamp. Det sovjetiska proletariatet skulle vara förmöget att med egna krafter och i isolering bygga socialismen. Dessa åsikter leder obönhörligt till revideringar av den marxistiska uppfattningen om socialismen. Socialismen innebär i marxistisk mening ett samhälle där klasserna och staten är stadda i upplösning och samhället befinner sig på väg mot det kommunistiska samhället.

Teorin avspeglade konservatismen hos den ännu inte färdigutvecklade byråkratin i partiets centergruppering. Den var angelägen att försvara de marginella, men växande privilegier, som dess roll i samhället försåg den med. Genom att överge socialismens internationalistiska grund och i stället utveckla den sovjetiska ekonomin under sin egen kontroll, hoppades man öka sina privilegier och stärka byråkratin. Detta är förklaringen till varför Stalingruppen inte helt och fullt stödde högerens program, som i sin förlängning hotade centergruppens ställning. Vänsterns program hotade i sin tur Stalingruppen med proletariatets direkta revolutionära styre.

På det internationella planet kom programmet för ”socialism i ett land” på ett uppseendeväckande sätt till uttryck i de koloniala länderna. Komintern underordnades byråkratins intresse av att upprätthålla vänskapliga relationer med så kallat progressiva krafter inom den nationella bourgeoisien i dessa länder. I stället för arbetarnas maktövertagande skulle ett block mellan arbetarna, bönderna och den nationella bourgeoisien föras till makten.

I Kina fick Kominterns högerkurs katastrofala följder. Partiet tvingades, trots motstånd, upprätthålla alliansen med det borgerliga nationalistiska Kuomintangpartiet. Därigenom lämnades kommunisterna oskyddade inför det slag som utdelades av Kuomintangledarna mot arbetarna och deras organisationer i en massaker i staden Shanghai 1927.

Stalingruppen utnyttjade element ur både högerens och vänsterns program på sitt eget byråkratiska sätt och kunde försäkra sig om sin egen seger över båda motståndargrupperna. Byråkratins program var eklektiskt – hopplockat från olika håll, pragmatiskt – vägledades inte av några principiella ståndpunkter, och var därmed också vacklande. Framför allt bestämdes dess program av principen om det egna intresset, den egna byråkratiska kastens särintressen. Arbetarklassens utmattning efter inbördeskriget blev grogrunden för ett snävt nationalistiskt och ekonomistiskt program.

Under 1923 och 1924 hade alla tre grupperna ett gemensamt intresse av att gå samman för att förhindra genomförandet av Vänsteroppositionens program. De iscensatte en våldsamt och lögnaktig kampanj mot trotskismen och införde nya odemokratiska normer för partidiskussionerna. Faktum är att de enligt alla konstens regler konspirerade för att förhindra genomförandet av Lenins testamente. Trotskijs acceptering av att Lenins testamente undanhölls partiet, utgjorde, tillsammans med hans vägran att bilda en fraktion med Lenin 1923, ett allvarligt misstag.

Efter Lenins död 1924 översvämmades partiet genom det så kallade Leninuppståndet (dvs. massvärning) av nya medlemmar utan större politisk erfarenhet. På två år ökade partiets medlemstal med mer än 2/3. Förutom de oerfarna, strömmade en rad karriärister in i partiet.

Dessa åtgärder representerade sammantaget ett systematiskt och medvetet försök att politiskt isolera och i slutändan utplåna arbetarklassens revolutionära ledarskap. Men ännu var ingen fraktion stark nog för att driva ut vänstern ur partiet. Detta var inledningen till revolutionens thermidorianska urartning, en process som genomfördes under parollerna ”socialism i ett land”, ”berika er” och ”rikta elden åt vänster”.

Vilket stöd hade oppositionen?

Under de senaste åren har en del nya uppgifter framkommit beträffande oppositionens stöd inom partiet, särskilt under den period när diskussionerna inleddes inom det sovjetiska partiet. Darron Hincks har sammanfattat delar av det i en artikel (”Support for the Opposition in Moscow in the Party Discussion of 1923–1924”, *Soviet Studies* Vol. 44, No. 1, 1992, s. 137–151).

Utgångspunkten för Hincks är att den tidigare forskningen om oppositionen alltför ensidigt koncentrerats till ledarnas uttalanden och aktiviteter. Detta var tidigare nödvändigt på grund av bristen på material, men när arkiven nu börjat öppnas är situationen delvis annorlunda.

Materialet är utförligast om Moskva, delvis därför att *Pravda* tryckte alla resolutioner från parti-cellerna i huvudstaden. I och med att Moskva var centrum för landets politiska liv, kom partidiskussionen att koncentreras dit. De främsta talarna framträdde vid möten i Moskva. Det finns ytterst få rapporter från andra städer, med undantag för Petrograd där Zinovjevs kontroll över partiapparaten tycks ha lagt lock på mycket av diskussionerna.

Enligt samtida rapporter i pressen återfanns oppositionens sociala stöd inte främst inom arbetarklassen i huvudstaden. Det är visserligen svårt att motbevisa detta påstående, men det är fullt möjligt att påvisa att stödet för oppositionen inom arbetarklassen var större än vad som medgavs i den samtida pressen.

Enligt Hincks bedömning fanns det under diskussionerna i Moskva 1923–24 ytterligare en strömning, som gjorde sig hörd inom delar av huvudstadens proletariat. Den tycks ha haft sin utgångspunkt i åsikter som några år tidigare försvarats av andra oppositionella grupper och begränsades nästan uteslutande till arbetarnas näraliggande intressen.

Stalins personliga sekreterare vid den här tiden, Boris Bazjanov, har i en artikel som publicerades 1989 hävdad att Stalin använde sitt inflytande över partiapparaten för att förfalska rapporterna i *Pravda* om diskussionerna på cellnivå. Via GPU fick Stalin reda på att oppositionen vann omröstningarna i storstädernas partiorganisationer. Genom sina förfalskningar ville han skapa intryck av att förhållandet var det motsatta.

I ett brev från slutet av december 1923 hävdade Trotskij, Radek och Pjatakov att det förekom systematiska förfalskningar vars initiativtagare återfanns i partiavdelningen på *Pravda*. De krävde att redaktören Nazaretjan, en av Stalins förtrogna, skulle avsättas och en undersökningskommission tillsättas. Vare sig det ena eller det andra kravet uppfylldes.

Enligt Hincks bedömning finns det bevis för en rad inkonsekvenser i *Pravdas* rapportering av diskussionen. Information som getts under diskussionens gång om antalet celler som röstat för oppositionen stämmer inte överens med tidningens redaktionella summering av resultaten. Under diskussionen tryckte *Pravda* också ett oproportionerligt stort antal resolutioner från particeller som var för centralkommitténs majoritet i områden inom Moskvadistriktet som till och med den redaktionella hopräkningen medgav hade betydande eller majoritetsstöd för oppositionen.

Efter att ha jämfört sina egna resultat med den summering som gavs i *Pravda*, vilken har legat till grund för alla tidigare bedömningar av oppositionens styrka i Moskva, korrigerar Hincks bilden av partistriden i huvudstaden.

Oppositionen var i majoritet inom alla utbildningsinstitutioner (universitet, militära skolor, arbetarskolor etc.). Av 72 studentceller stödde 32 (2 790 medlemmar) centralkommitténs majoritet och 40 (6 594 medlemmar) oppositionen. Vid tiden för diskussionen utgjorde studenter av olika kategorier 25% av partimedlemmarna i Moskva.

Under 1923 sammankallades, för första gången under fem år, ingen kongress för ungtkommunisterna (Komsomol). Den femte kongressen (oktober 1922) hade varit ytterst kritisk mot partiets kurs. Efter diverse utrensningar, sammanträdde nästa kongress i juli 1924 och frånvaron av kritik var remarkabel. Inte ens detta räckte, utan en majoritet av Komsomols ledning rensades något senare ut.

Inom Moskvas militära organisationer var oppositionens stöd ungefär en tredjedel av cellerna (26 av 65). Hincks anser att rapporteringen i *Pravda* tyder på att stödet kan ha varit större.

Den stalinistiska propagandan har under 70 år förlitat sig på siffrorna från *Pravdaredaktörernas* summering för att påvisa att oppositionen inte hade något nämnvärt stöd inom arbetarklassen.

Enligt de officiella siffrorna röstade 67 av de 413 arbetarcellerna i Moskva för oppositionen och 346 för partiledningens majoritet. Med hänsyn taget till antalet medlemmar i arbetarcellerna kan ungefär en femtedel sägas ha röstat för oppositionen. Men det finns, enligt Hincks, anledning att ifrågasätta dessa siffror. En jämförelse mellan olika uppgifter i *Pravda* tyder på att stödet åtminstone bör ha varit en fjärdedel av arbetarcellerna.

I sin oavslutade Stalinbiografi hävdar Trotskij att oppositionen i diskussionens inledning stöddes av en majoritet av arbetarcellerna. Hincks vill inte utesluta den möjligheten.

Oppositionsledningen tycks ha utnyttjat arbetarnas missnöje med sina levnadsförhållanden i mycket liten utsträckning, medan partiledningens majoritet var beredd att ge omöjliga löften om löner och arbete.

Arbetarnas bekymmer för sina dagliga problem med mat, bostäder och levnadsförhållanden i stort tycks ha överskuggat intresset för den politiska diskussionen i partiets ledning. Oppositionens argumentation krävde också en hög grad av medvetenhet, som i större utsträckning förefaller ha

funnits inom de skikt av arbetarklassen som gått in i armén eller som studerade på olika nivåer. Den medvetna delen av proletariatet hade också minskat i katastrofal utsträckning under inbördeskriget.

I viss mening kan därför ytterligare en gruppering sägas ha varit närvarande inom huvudstadens arbetarklass, som ibland stödde oppositionen och ibland stödde partiledningens majoritet. Många resolutioner från arbetarcellerna berör de omedelbara problemen och dessa tycks ha stått i centrum för mycket av diskussionerna i dessa partier.

En del arbetarceller tryckte dessutom starkt på ökade möjligheter till deltagande i beslutsprocessen på fabriksnivå. Vad gäller lönefrågor underströk några celler behovet av utjämning av lönerna.

Vid bedömningen av Hincks revideringar av resultatet av diskussionen inom partiet, får man inte glömma att under hela diskussionen förde ledningens majoritet en våldsam och hätsk kampanj mot oppositionen för dess ”fraktionism”. Hincks slutsats av den ”tredje” grupperingens framträdande inom partiets arbetarceller är att klyftan mellan partiet och massorna hade blivit ännu större än vad oppositionen befarade.

Thermidor

Termen thermidor används här för att beskriva en process som är analog med den som ägde rum efter den franska revolutionen 1789. (Thermidor var en av månaderna i den nya kalender som infördes efter revolutionen.) De radikala och demokratiska jakobinerna förlorade 1794 makten till den mest konservativa och antidemokratiska delen av bourgeoisien. Bourgeoisien konservativa del erövrade makten från den demokratiska och revolutionära delen av samma klass. Det som ägde rum i månaden thermidor 1794 var alltså inte överförandet av makten från en klass till en annan.

Grupperna kring Zinovjev, Bucharin och Stalin hade 1923–24 tydliga thermidoriiska aspirationer, men tiden var ännu inte inne för thermidorens slutliga seger.

Under 1925 ägde en splittring rum mellan Stalins och Bucharins anhängare, å den ena sidan, och Zinovjevs och Kamenevs, å den andra sidan. Den byråkratiska vänstern i Leningrad, dvs. Zinovjevgruppen, inledde en strid mot högern och centern genom att formellt motsätta sig ”socialism i ett land” och politiken med eftergifter till storbönderna.

Stalingsgruppens växande grepp om partisekretariatet visades av att den var förmögen – efter att ha besegrat Zinovjev och Kamenev på den 14:e partikongressen i december 1925 – att omedelbart ta över kontrollen i Leningradorganisationen genom att skicka dit Kirov. Förutom att Zinovjev och hans anhängare förlorade ledningen i Leningrad, avsattes också Zinovjev som ledare för Komintern.

Förenade Oppositionen

Nederlaget för Zinovjevs gruppering drev den i riktning mot en allians med Vänsteroppositionen. Vid ett plenummöte med centralkommittén och centrala kontrollkommissionen i juni 1926, förklarade Zinovjev öppet till Ordzjonikidze att Trotskij haft rätt i viktiga frågor gentemot Stalins anhängare.

Under sommaren 1926 bildade Trotskij, Zinovjev och Kamenev den förenade oppositionen för att 1926–27 utkämpa vad som skulle komma att bli den slutgiltiga, öppna kampanjen inom partiet för att återuppväcka kampen för socialismen.

Den sociala uppskiktningen fortskred i landet, särskilt på landsbygden. I slutet av 1925 producerades 60% av spannmålen av 12% av bönderna. I april 1926 befann sig 58% av allt spannmålsöverskott i händerna på 6% av bönderna. Å andra sidan fanns det mellan 30 och 40% av bönderna som i stort sett saknade både häst och mekaniska hjälpmedel.

I kombination med industrins vanskötsel, hotade faran för att bönderna skulle sluta leverera spannmål eftersom man inte kunde erbjuda dem något i utbyte. Det uppstod en allvarlig fara för leveransstrejker, brist på livsmedel och ett ökat tryck från storbönderna för att mildra statsmonopolet på utrikeshandeln.

Fackföreningarna var förhållandevis passiva organisationer och besluten i industrin fattades vid den här tiden av utsedda direktörer och topparna inom fackföreningarna och partiet. Råden hade förvandlats till livlösa organ som dominerades av sina verkställande organ och sammanträdde allt mer sällan.

Även inom partiet fortsatte processen med stagnation och urartning. Allt färre arbetare återfanns i dess led. Av de som lämnade partiet under den första hälften av 1925 var 60% arbetare. Året därpå, 1926, hade samma siffra nått 77%. Den största andelen medlemmar visade sig i medlemsgenomgången 1927 vara kontorsanställda (42,8%) och endast 30% var fabriks- eller transportarbetare.

Den slutliga kampanjen mot oppositionen blev signalen till en ny och avgörande fas i thermidoren. Byråkraterna och de storbondvänliga elementen i partiet, dvs. dess majoritet, var genom sina privilegier och intressen åtskilda från det proletära avantgardet. För dem innebar oppositionens kamp inskränkningar och hot mot deras privilegier och storböndernas intressen.

Ett nytt debattklimat

För att garantera sig mot den fara som vänstern utgjorde, introducerades diskussionsmetoder som vittnade om en kvalitativ urartning av partiet och som sedan lade grunden till Stalins terrorregim.

I stället för den öppna och ärliga debatt som präglade partiet under Lenins tid, försökte nu Stalins och Bucharins block med alla medel tysta oppositionens röst. Dess plattform förklarades vara "illegal" information. Politbyrån förbjöd tryckning av oppositionens plattform.

När oppositionen själv försökte trycka den, utsattes tryckeriet för en räd från GPU den 10 oktober 1927. Den som var ansvarig för tryckningen arresterades och uteslöts ur partiet. Andra välkända oppositionella som haft med tryckningen att göra arresterades också – Fisjelev, Sjtjebakov m.fl.

När Fisjelev i oktober 1927 ställdes inför partiets kontrollkommission, motiverade han sitt handlande på följande sätt:

"– Om det nu är så att våra kamrater ur oppositionen icke ha möjlighet att på legalt sätt få göra sina åsikter gällande, ehuru de förklara sig redo att tala var helst och när helst de kunna få tillfälle att vända sig till arbetaremassorna – då bli de ju tvungna att använda sig av de metoder, som stå till buds. Att på legal väg få sina alster tryckta var omöjligt, och då drog jag härav den enda logiska slutsats som var möjlig." (*SocD* 21/10 1927)

Redaktören för *Pravda* i Leningrad, Sorin, solidariserade sig i ett öppet brev till Bucharin med Fisjelev och protesterade mot hans fängslande. Sorin påminner i brevet om att Fisjelev redan som ung:

"var medlem av ryska socialdemokratiska arbetarpartiet; blev häktad år 1906, för två år insatt i ensam cell, sänd till Sibirien i landsflykt och flydde. I Amerika blev han en av grundarna av tidningen *Novyj Mir*. [...]

När han 1917 återvände ur emigrationen arbetade han i Charkovs tryckeri. Sedan han kort därefter blivit vald till tryckeriarbetarnas sekreterare i Charkov, organiserade han den allmänna tryckarstrejken under den tyska ockupationen. Han blev på den grund[en] häktad av Petljuras armé och skulle väl ha blivit skjuten, om icke arbetarna enhälligt vägrade att upptaga arbetet, innan han blev befriad. Sedan 1910 har han tillhört vårt parti. Han arbetade som sekreterare i Moskvas distriktsavdelning av boktryckarnas fackförening. Han var verksam som röd direktör och arbetade överallt som en rättskaffens och god proletär. [...]

Fisjelev stal emellertid inga pengar, men han tryckte de oppositionellas plattform, i vilken de fattiga proletärerens och böndernas nöd och förhoppningar avspeglades på ett sanningsenligt och uttömmande sätt. Därför sitter kamrat Fisjelev i G. P. U:s fängelse, medan hans familj hungrar.

Kamrat Bucharin! En sådan tingens ordning är av stor fara för socialismens uppbyggande. Socialismen är över huvud otänkbar, när den betyder fängelse för de bästa kommunistiska proletärererna. Huru låta sig en ordförandes i Komintern åliggande förenas med en fångvaktarens funktioner! [...]

Erinrar ni er hur ni före upproret i Kronstadt kom till Leningrad i opposition mot Lenin? Vi, edra motståndare, anordnade partimöten för er. Vi, edra motståndare, tryckte själva edera 'plattform', och vi valde delegerade till kongressen i förhållande till antalet anhängare av de mot varandra stående plattformarna. Så var det på Lenins tid, då ni och Stalin icke ägde någon maktfullkomlighet.

Men hur är det nu? Nu tränga beväpnade människor in i kamrat Fisjelevs våning för att göra husundersökning. De snoka i hans böcker, de lägga böcker åt sidan, vars författare ni och edra meningsfränder äro, vilka skriva om oppositionen. De söka efter randanmärkningar, d. v. s. de äro intresserade av att veta vad som uppväcker kamrat Fisjelevs tvivel på edra skrifter mot oppositionen. Till sist finna de en liten bok med den 14:e partikongressens resolutioner. Den innehöll några randanmärkningar. De ta denna bok med sig som trofé och bortföra samtidigt kamrat Fisjelev i egen person. Därpå blir den häktade förd till Z. K. K., till helvetets förgård. Kroppsvisitationen skall äga rum i G. P. U. Här skola tankar och känslor underkastas undersökning. Varifrån har ni fått de oppositionellas plattform? Vem har ingivit er tanken att trycka den?

Och vem hade ingivit er, hr Bucharin, den gången ni befann er i opposition mot Lenin, tanken att göra allt det som kamrat Fisjelev nu gjort? Skulle vi ha gått så starka, så samlade och medvetna ur den diskussionen, om dylika metoder då hade använts i den inre kampen? Ha ni frågat er, hurudant vårt parti skall komma ur den nuvarande kampen? [...]

Av mig såsom medlem av partiet och som oppositionell kräver detta förhållande ett bestämt handlings sätt: antingen befriar ni ofördröjligen de häktade, som äro våra kamrater i kampen för leninismen, befriar ni de proletärer, tillsammans med vilka vi hungrat, lidit och kämpat, eller också skall jag tack vare de mig lätt tillgängliga medlen avtrycka detta brev och utdela det till medlemmar av vårt parti, på det att även jag må bli häktad. Dock, ni må icke glömma en sak: ur fängelset kommer våra röster att tala än högre till partiet.

Denna gång utan hälsning:

S. Sorin." (*SocD* 21/1 1928)

Bucharins svar blev tydligt nog. Sorin häktades också.

Våldsmetoder

I sin kamp mot oppositionen tillgrep partiledningen öppet våld. Handplockade gäng med slagskämpar användes för att fysiskt slå sönder oppositionsmöten och hindra dess företrädare från att inför arbetarna i fabriker göra sina röster hörda. Efter ett fabriksmöte slogs exempelvis Preobrazjenskij medvetlös vid fabriksgrindarna. Inte ens antisemitism ansågs för grov för att användas mot oppositionen – Trotskij, Zinovjev, Kamenev, Radek m.fl. var av judisk börd.

Diskussionen vid centralkommitténs plenum i oktober gav ytterligare exempel på stämningarna inom det byråkratiska lägret. Vid detta plenum fattades beslut om uteslutning ur partiet av Trotskij och Zinovjev. Mötet diskuterade också de av Rykov framlagda teserna om ekonomin, som kom att bli den första femårsplanen. För oppositionen talade Smilga och Jevdokimov i Trotskijs och Zinovjevs frånvaro. De blev oavbrutet häcklade och avbrutna av motståndarlägret. Förvånansvärt nog framträdde Alexandra Kollontaj, en av ledarna för Arbetaroppositionen 1921, som en av oppositionens motståndare. Ordväxlingen blev allt hätskare och slutade i total frontställning.

Plenummötets fortsättning uppvisade också oppositionens heterogenitet. Zinovjev anklagade den med Stalin allierade Bucharin för att ha röstat mot Lenin i frågan om fredsförhandlingarna 1918. Bucharin parerade med att framhålla att Zinovjev 1923 förklarar för honom att det var nödvändigt att arrestera Trotskij.

I samband med demonstrationerna vid revolutionens 10-årsjubileum, den 7 november 1927, angreps oppositionens avdelning av trupper från GPU. Oppositionen demonstrerade under egna paroller: "Låt oss rikta vår eld mot höger, mot kulakerna, NEP-männen och byråkraterna", "Uppfyll Lenins testamente" och "För verklig demokrati i partiet".

GPU, säkerhetspolisen, kom under denna fas av revolutionens urartning att definitivt bli ett medel för den styrande klicken i partiledningen att undertrycka opposition inom partiet. Utvecklingen hade varit på väg under flera år, men nu skedde en kvalitativ omvandling.

Mot slutet av november 1927 anslöt sig en av de främsta ledarna för den tidigare Arbetaroppositionen, Alexander Sjljapnikov, till oppositionen med en artikel i *Pravda*. Sjljapnikov var en ytterst välkänd partimedlem, tidigare folkkommisarie och ledare för metallarbetarnas fackförening. Sjljapnikov påpekade att han såg det som sin och andra partimedlemmars skyldighet ”att tillbaka-visa det förtal, som oupphörligen riktas mot oppositionen.” Han vände sig mot ensidig industrialisering utan en samtidig förbättring av arbetarklassens situation. Det fanns, enligt Sjljapnikov, endast en grund för återställande av partiets enhet, nämligen ”arbetardemokrati”.

Uteslutningar

I mitten av december 1927 avgav Smilga, Muralov, Rakovskij och Radek en deklARATION med anledning av att de uteslutits ur partiet. De fyra oppositionsledarna förklarade bl.a.:

”Redan ha mer än tusen oppositionella kommunister sparkats ut ur partiet. Uteslutningen av oppositionens ledande män blir signalen till uteslutning av nya tusenden oppositionella. Dessa utsparkningar komma att medföra en ny förskjutning av partiets politik *åt höger*, ett stärkande av de klasser och grupper i landet, som äro proletarietets fiender och ett ökande av det imperialistiska trycket utifrån. Man kan ju icke med framgång söka dämna upp storböndernas inflytande, föra kampen mot byråkratin och införa 7-timmarsdagen, om man samtidigt ur partiet sparkar ut dem, som under de senaste åren krävde, att partiet skulle resa motstånd mot storböndernas växande makt, och som hårdnackat bekämpade den byråkratiska urartningen och krävde att arbetarklassens läge skulle förbättras. Man kan ju icke förbereda försvaret av oktoberrevolutionens landvinningar mot imperialismens angrepp allt medan man ur partiet kör ut dem, som världsbourgeoisien betraktar som sina oförsonligaste fiender.” (*SocD* 10/1 1928)

I ett brev från Moskva till den socialdemokratiska tidningen *Sozialistischer Bote* i Berlin hävdade en korrespondent bl.a. följande om sympatierna för oppositionen:

”Ni skall icke låta lura er därav att det bara är 1/2 proc. som röstat för oppositionen – däri ligger nämligen det paradoxala att denna halva procent återspeglar den verkliga ställningen hos flertalet kommunister, i varje fall hos de kommunistiska arbetarna’ – så yttrade till mig för kort tid sedan en väl informerad sagesman. Arbetarna veta nämligen mycket väl, att oppositionen har rätt, när den påstår att *det icke finns någon socialism i sovjetrepubliken*, att parti-, sovjet- och fackföreningsbyråkraterna kommit långt bort från massorna. Å andra sidan vet emellertid arbetaren också att Stalins statspolitik betyder kravet att arbetarna skola inskränka sig och åt bonden, specialisten och koncessionären ge en plats vid härden. Arbetarens mångåriga erfarenhet, hans alltjämt avtagande inflytande och hans instinkt säga honom, att Stalin objektivt sett representerar en *annan klass*’ intressen och att Trotskij har rätt i sin kritik. Tills vidare komma dessa stämningar icke till uttryck – beroende på fruktan för efterräkningar och emedan man glömt bort konsten att handla självständigt. Men förr eller senare skola de komma till genombrott. Övertygelsen att oppositionen ännu icke är krossad och att den en vacker dag kommer att tillgripa offensiven är allmänt utbredd såväl bland partikretsar som bland partilösa. Huru stora sympatierna för oppositionen äro framgår av följande lilla men betecknande faktum. Man visar i de här tiderna i Sovjetunionen den nya filmen ’Oktober’. Vid varje föreställning upprepas samma ovationer. Knappt framträder Trotskijs bild på den vita duken, förrän hela salen utbryter i ett stormande bifall, som ofta är större än t.o.m. ovationerna för Lenins bild. Samma är förhållandet icke så sällan i provinserna. Det är bara i den mörka biografalen som sovjetmedborgaren vågar uttrycka sin sympati för oppositionen. I sanning ett egendomligt surrogat för den slutna omröstningen. Bland de partilösa arbetarna och anställda är Trotskij särskilt populär.” (*SocD* 3/1 1928)

Deporteringar

Den 10 januari 1928 tillkännagavs i olika tidningar världen över det första meddelandet om deportation av 30 oppositionsledare. Någon destinationsort var inte känd.

Den tyska oppositionella tidningen *Volkswille* innehöll i januari 1928 uppgifter om att deportationerna sattes igång på grund av oro inom arbetarklassen: ”Arbetarklassen hade tagit dekretet om sjutimmarsdagen på allvar, och efter sju timmar begynte man lämna företagen. Med anledning härav utfärdades en förordning av folkkommisarien Schmidt, som förbjöd sjutimmarsdagen. Samtidigt hade industriarbetarna oroats av den nya regleringen av ackordslönerna, vilken gick ut på en nedsättning ända till 20 procent.” (*SocD* 20/1 1928)

Den 27 januari 1928 publicerades i olika tidningar, bl.a. *SocD*, ett telegram från Milano, som förmedlade uppgifter från *Corriere della Sera*

”att Trotskij på vägen till sin förvisningsort passerat Tasjkent i Turkestan, alltjämt under militärbevakning. Denna kunde dock trots bistånd av polis icke hindra folkmassan från att tränga fram till Trotskijs vagn och hylla denne under högljudda förbannelser mot den rådande regimen.”

I samband med Trotskijs deportation från Moskva anordnades protestmöten, särskilt i Tyskland. Omständigheterna vid denna avgörande händelse i oppositionens kamp skildrades vid ett möte anordnat av den tyska oppositionen på följande sätt av en av oppositionens främsta ledare, Scholem:

”Det var oerhörda saker som tilldrogo sig den 16 januari på Kasanbangården i Moskva, varifrån Trotskij skulle resa till Turkestan. Bangården var besatt av militär, men tusentals arbetare bröto igenom den militära bevakningskedjan, besatte perrongerna, kupéerna, lokomotiven och vagntaken på det avgångsfärdiga tåget. När tåget skulle gå, lade sig en hel del arbetare tvärs över skenorna framför lokomotivet. Man vågade icke föra Trotskij bort från Moskva med detta tåg. I stället hämtade man honom två dagar senare nattetid och då dimma rådde med våld från hans senaste bostad, varvid Trotskijs 13-årige gosse misshandlades till blods av tjejkans gendarmer.”

Vid mötet antogs också en resolution:

”Mötet protesterar mot Stalins tilltag att förvisa den ryska oppositionens ledare. Mötet ser i denna handling ett tydligt bevis för det faktum att det är *småborgerliga element som tagit makten i det ryska partiet och i den ryska staten*. Förvisningen utgör ett livsfarligt hot mot den ryska oktoberrevolutionens grundvalar. Vänsterkommunisterna skola med ännu större styrka fullfölja sin kamp mot Stalins politik och vidtaga alla åtgärder till förhindrande av att Stalins regim förkväver kommunismens stämma.” (*SocD* 2/2 1928)

Under våren 1928 kapitulerade flera ledande medlemmar i Vänsteroppositionen. Den 4 mars tillkännagavs att ambassadören i Tjeckoslovakien, Antonov-Ovsejenko, lämnat oppositionen. Vidare deklarerade ambassadören i Tyskland, Krestinskij, den 22 mars sin brytning med Vänsteroppositionen.

I augusti 1928 meddelades genom Leninbunds tidning *Volkswille* att 8 000 oppositionella deporterats, men att oppositionens kärna bestod:

”Enligt direkta meddelanden från Moskva belöper sig antalet av de i förvisning sända oppositionella kamraterna till i runt tal 8,000.

Förvisnings- och häktningssystemet har på senaste tiden tillämpats med allt större skärpa. Endast för några dagar sedan ägde 30 nya häktningar rum i Moskva. Om de häktades öde är ingenting bekant.

Enligt vad våra sagesmän i Moskva vidare meddela, är de kapitulerandes antal försvinnande litet i förhållande till de deporterades.

Våra Moskvakamrater ha sänt oss följande meddelande, som vi återge ordagrant:

’Våra anhängare bland arbetarna kapitulera i mycket ringa utsträckning till följd av denna behandling av vänsterriktningen. De vacklande stärkas hastigt i sin opposition genom Stalins tillvägagångssätt.’” (*SocD* 14/8 1928)

Den ekonomiska planeringen, femårsplanen och oppositionens mottesar

I den borgerliga propagandan och bland borgerliga ekonomer har stor energi lagts ned på att förlöjliga och kritisera systemet med ekonomisk planering. De har ofta satt fingret på en öm punkt, men ändå inte förstått själva grundfrågan.

En planekonomi bygger på invånarnas aktiva och direkta medverkan. Den form av planering som marxister eftersträvar får på intet sätt jämföras eller likställas med de kommandometoder som senare kom att användas av stalinismen för att tvinga igenom centralt fattade beslut. För att planekonomin ska kunna fungera med hjälp av befolkningens aktiva medverkan, krävs det en hög bildningsnivå hos gemene man, en kulturell nivå som skiljer sig högst markant från det alienerade förhållande som arbetaren har till dagens produktion.

Kritiken mot planekonomin i Sovjetunionen under Stalin och hans arvtagare är i de flesta fall riktig. Plansiffrorna har ofta varit långt ifrån verkligheten och främst baserats på kvantitativa mätmetoder. Planen har uppfyllts om man tillverkat ett visst antal miljoner skor eller någon annan vara. Kvaliteten på skorna, som bara kan avgöras av de som skall använda dem, kunde inte mätas med denna typ av planering. Kritiken mot vanskötseln av den sovjetiska ekonomin har inte bara borgerligt ursprung. Skevheterna påtalades omgående av Vänsteroppositionens medlemmar och systematiserades av bl.a. Trotskij och Rakovskij. Femårsplanerna har emellertid fått symbolisera inte bara den ekonomiska ineffektiviteten i Sovjetunionen, utan även omöjligheten av att skapa en fungerande socialistisk ekonomi. Men vilken roll och vilken innebörd gavs egentligen den ekonomiska planeringen bland de ryska revolutionärerna?

Exakt hur ett framtida socialistiskt samhälle skulle organiseras fanns det bara mycket vaga föreställningar om. Marx själv hade i princip vägrat att skriva ut några recept för "framtidens kök", men för åsikten att ekonomin behövde planeras på något sätt fann man stöd hos Marx. Planeringen skulle vara ett medel för att låta den mänskliga viljan få kontroll över och styra de ekonomiska lagarna och samhällets ekonomiska utveckling. Begreppet planering var från början inte specifikt förknippat med socialistiska tankegångar. Det fanns med i snart sagt varje reaktion mot de ekonomiska teorier under 1800-talet som motsatte sig varje reglering av kapitalismen (*laissez-faire*).

Marxister hade noterat det ökande inslaget av planering i den kapitalistiska produktionens olika enheter. Rudolf Hilferding, som var en ledande ekonomisk teoretiker i början av seklet, hade i sitt verk *Das Finanzkapital* påvisat hur industri och bankkapital sammansmälte. Detta tycktes bekräfta den tanke som var förhärskande bland dåtidens marxister, att banksystemet var en strategisk institution för kontrollen över industrin. Särskilt i Tyskland var centraliseringen intensiv, så intensiv att den verkade påskynda kapitalismens upplösning. En statlig monopolism tycktes ta över marknadskrafternas konkurrens.

Denna ekonomiska process i Tyskland påverkade inte minst Lenins tänkande. Det var visserligen inte fråga om socialism, men för Lenin betydde de tyska erfarenheterna att staten inte omedelbart behövde raseras. Staten skulle tvärtom spela en viktig roll för planhushållningen, menade han: "Vi är för centralisering och för en 'plan' men för den *proletära* statens centralisering och plan, för den proletära styrningen av produktion och distribution i de fattigas, arbetarnas och de förtrycktas intresse *mot* förtryckarna". (E.H. Carr: *Ryska revolutionen 1917–1923*, II, s. 406)

Vidare menade Lenin att utan de stora bankerna skulle socialismen vara ogenomförbar. Detta var en av anledningarna till att banksystemet nationaliserades omedelbart efter Oktoberrevolutionen.

Krigskommunismen bromsade temporärt försöken att införa en planhushållning i ordets mer egentliga mening, men behovet av en ekonomisk omstrukturering av landet efter inbördeskriget gjorde att diskussioner om planhushållning började ta form. De första försiktiga diskussionerna rörde mest om planen skulle vara detaljerad eller mera generellt övergripande, men ännu förekom inga förslag om att planen skulle omfatta en detaljerad budget och styrning för hela landets ekonomi. Partiprogrammet från 1919 förordade i vaga ordalag en allmän statlig plan.

Från början rörde diskussionen knappast mer än enskilda industrier. Den mest kända torde vara den statliga planen för Rysslands elektrifiering, som fastställdes i början av 1920. Det var vid denna tidpunkt som Lenin myntade det missförstådda uttrycket att kommunism var råds makt plus elektrifiering. Ett år senare inrättades en statlig plankommitté (Gosplan). Den fick dock mycket liten betydelse under de närmaste åren, även om många uttalanden gjordes om behovet av en övergripande plan. Framstegen var långsamma och Gosplans ordförande klagade sommaren 1924 över att det fortfarande inte fanns en enhetlig ekonomisk plan.

Som tidigare framgått kan Trotskijs plan för kommunikationernas iordningställande ses som en tidig variant av femårsplan, men den avsåg inte nyproduktion. Behovet av och insikten om att det fordrades någon form av planering växte efter hand starkare hos dem som senare skulle bli framträdande inom oppositionen.

Belysande för detta var det tal som Trotskij höll vid 12:e partikongressen 1923, för övrigt den sista genuina kongressen enligt honom själv. Vid denna kongress hade han gjort partikamraterna medvetna om saxkrisen och dess följder. Här försökte han också visa att en planhushållnings-ekonomi oundvikligen måste växa fram ur den rådande situationen. Under kapitalismen finns det individuella planer för särskilda företag och industrier, men ingen generalplan för hela ekonomin. Den ersätts av marknaden, det fria spelet, kriser etc. Den aktuella industrikrisen gjorde planhushållningen absolut nödvändig. Trotskij hävdade att om rådsmakten ”dömde den tunga industrin till marknadens fria spel skulle den gå i kvav” (E.H. Carr: *Ryska revolutionen 1917–1923*, II, s. 427)

Grunderna för en planhushållning hade redan lagts genom Röda Armén, efter som en armé fungerar enligt planhushållningsekonomiska principer, genom kommunikationssektorn och genom den tunga industrin. Den senare arbetar under styrning från antingen kommunikationsväsendet, armén eller andra delar av den statliga industrin. Trotskij definierade också planhushållningens tre stadier. Först produktionsmedel för att producera ytterligare produktionsmedel (dvs. till den tunga industrin), sedan en prioritering av produktionsmedel för att producera konsumtionsvaror och slutligen skulle en satsning på konsumtionsvaror ges företräde. Planhushållningen skulle därmed övervinna NEP. Den 12:e partikongressen blev en totalseger för anhängarna av status quo. Trotskijs utläggningar om en planerad ekonomi betraktades vid denna tid av de flesta som utopiska.

Planeringens första steg

Det dröjde fram till 1925 innan tankegångarna om en ekonomisk plan började få substans. Dittills hade planerna för speciella industrier och jordbruket gjorts upp oberoende av varandra. Efter den 14:e partikongressen skulle dessa planer nu samordnas. Frågan var inte längre om man skulle industrialisera, utan HUR man skulle gå tillväga. Därmed låg vägen öppen för en mera allomfattande plan för ekonomin, efter som ett sådant jättelikt projekt var omöjligt utan någon form av ekonomisk planering.

Gosplans makt växte i takt med de ökade behoven av planering. Under 1926 laborerade man med tankar på en allmän långsiktig planering, en femårig ”perspektivplan” och årliga driftsplaner. Varför man efter hand kom att fixera sig vid femårsplaner är fortfarande något av ett mysterium. Troligen spelade mycket pragmatiska skäl in. Fem år är en överblickbar period. Däremot stod det helt klart att man från början satte likhetstecken mellan planering och industrialisering. Drivkraften var att komma i kapp Västeuropa och Nordamerika, men fortfarande återstod det att skapa en industri värdig namnet. Vänsteroppositionen argumenterade ständigt för en industriell utbyggnad, medan falangen kring Stalin och Bucharin fortfarande var fångade i NEP-politikens marknadsorientering. Obönhörligt drevs motsättningarna fram, mellan planering och industrialisering å den ena och mellan NEP och marknadsekonomin å den andra sidan.

Under 1927 svängde opinionen inom partiet över till förmån för industrialisering och en femårsplan. På partikongressen samma år, samma kongress som sopade bort de sista resterna av Vänsteroppositionen, togs ett beslut om att framlägga en detaljerad plan till nästa kongress våren 1929. Arbetet med planerna gjordes därmed mer specificerat och skulle nu täcka varje sektor av ekonomin, varje industrigren och varje region. Planen som tog form blev utomordentligt ambitiös. Elkraftdammar, industrier, städer, bil- och traktorfabriker skulle nyanläggas, Röda Armén på nytt rustas upp m.m.

Även om industrialiseringen stod i centrum, måste jordbruksfrågan få en lösning, eller som Rykov så drastiskt uttryckte det, planen var ”på nåder utlämnad åt en regnskur”. Valet av en femårsperiod motiverades med att inom en sådan period skulle goda och dåliga skördar uppväga varandra och beräkningar kring ett medelvärde blev därmed möjligt. Den av borgerligheten så förhånade femårsplanen hade alltså sitt ursprung i den ryska myllan och valet av antalet år gjordes på grundval av rent pragmatiska överväganden: Behovet av att kunna överblicka de omedelbara resultaten.

Den sovjetiska staten ställdes inför gigantiska finansieringsproblem. Den direkta skatten fördubblades i det närmaste, den indirekta skatten höjdes, tvångslån uttogs etc. I fabrikena krävdes

ökad produktivitet, kampanjer bedrevs för gratisarbete, socialistisk tävlan uppmuntrades mellan fabriker eller arbetsgrupper. Titeln ”Arbetets hjälte” började delas ut till särskilt förtjänstfulla arbetare. Arbetarklassen stod inför ett mycket starkt tryck, inte bara fysiskt utan även ideologiskt.

Vänsteroppositionen, vars mottoser till femårsplanen återfinns i sektion II, försökte på alla vis få fram förbättringar i arbetarnas situation. Utgångspunkten för Trotskijs analys var att den största produktivkraften i samhället var arbetaren. Arbetarklassen var på samma gång bärare av det nya produktionssättet och den viktigaste produktivkraften däri. För Vänsteroppositionen och Trotskij måste därför arbetarklassens position hela tiden förbättras och flyttas framåt. Endast så kunde socialismen överleva och utvecklas. Den kapitalistiska och stalinistiska synen på arbetarklassen är i grunden densamma. De ser arbetaren bara som en produktionsfaktor vilken som helst, och en lätt utbytbar sådan.

Godkännandet av den första femårsplanen var ett landmärke i den sovjetiska historien. Under 1930-talet, när Västeuropa och USA befann sig i en djup och systemhotande depression framstod resultaten av de första femårsplanerna som enorma framsteg.

Onekligen erhöll Sovjetunionen en infrastruktur och genomgick en modernisering som flyttade in landet i det tjugonde århundradet. Men priset var fruktansvärt högt. Resultaten baserade sig på en våldsam exploatering av arbetar- och bondeklassen.

En kommandoekonomi, där alla planer och direktiv kommer uppifrån, kan endast temporärt nå framgångar. Alla ”framsteg” som gjordes i planens namn var märkta av den byråkratiska inskränktheten och okunnigheten. Storskalighetens fördelar överskattades å det grövsta och fick många gånger motsatt resultat.

Stalinismens kärna bestod i att bevara sin egen makt. På det politiska området kunde detta endast garanteras om alla andra grupper bekämpades med polisiära medel. På det ekonomiska området blev sakkunskap inte en fråga om vetenskapliga resonemang, där idéer kunde prövas mot verkligheten, utan en samling teser som enbart bedömdes utifrån om åtgärden stärkte eller försvagade byråkratins ställning. Det är därför omöjligt att beteckna den stalinistiska planeringen som något annat än en i grunden förvriden och irrationell ekonomi byggd på kommandometoder. Därav alla ryckigheter, gigantiska projekt och total toppstyrning.

En fungerande planekonomi måste bygga på de berördas aktiva medverkan. Det innebär bland annat att planerna måste komma ”underifrån”, diskuterade och beslutade av dem som berörs av planerna. Att det sedan behövs en central och samordnande instans är en annan sak.

Fullbordandet av thermidoren

Utdrivandet av det gamla garde i partiet som ännu var anhängare av ett internationalistiskt program, innebar att de thermidorienska elementen fullbordade sin uppgift. I och med nederlaget för oppositionen och uteslutningen av Trotskij, Preobrazjenskij, Antonov-Ovsejenko, Pjatakov, Zinovjev, Kamenev, Radek och många andra nyckelgestalter i partiets historia, genomlevde den ryska revolutionen sin egen thermidor. Det dröjde dock inte länge innan alliansen mellan Bucharins och Stalins anhängare bröts sönder. Bucharins öde kom att bli samma som för alla andra som motsatte sig Stalingruppen. Med undantag för de som hann dö innan 30-talets mitt, kom den överväldigande delen av de ledande bolsjevikerna att avrättas i samband med skenprocesserna i Moskva 1936–38.

Det enda betydelsefulla undantaget var Trotskij, som landsförvisades i januari 1929. Från sin exiltillvaro i Turkiet började han organisera motståndet även på det internationella planet mot stalinismens byråkratiska regim i Sovjetunionen och Kominterns sektioner.

Några tidsdokument

Ur Trotskijs första brev till centralkommittén, 8/10 1923

Det finns två orsaker till den markant försämrade situationen inom partiet: (a) den fundamentalt skandalösa och *ohälsosamma regimen inom partiet*; och (b) arbetarnas och böndernas *missnöje* med den allvarliga ekonomiska situation som har uppstått inte bara som ett resultat av objektiva svårigheter utan också på grund av uppenbart radikala misstag i den ekonomiska politiken...

Även under krigskommunismens svåraste dagar, praktiserades inte *systemet med utnämningar inom partiet* ens i en tiondel av den omfattning som det görs nu. Praktiserandet av utnämning av sekreterare i provinskommittéerna är nu regeln. Detta skapar för sekreterarna en ställning som i allt väsentligt är oberoende av de lokala organisationerna. I händelse av att opposition, kritik eller protester förekommer, kan sekreteraren, med centrums hjälp, helt enkelt få motståndaren *förflyttad*.

...*Byråkratiseringen av partiapparaten* har nått oerhörda proportioner genom användningen av metoderna med urval av sekreterare... På sexårsdagen av Oktoberrevolutionen och på tröskeln till revolutionen i Tyskland, tvingas politbyrån diskutera ett förslag till resolution som säger att varje partimedlem måste informera partiorganisationen och GPU om illegala grupperingar inom partiet. Det är alldeles uppenbart att en sådan regim och en sådan inställning mot partiet inom själva partiet är oförenligt med uppfyllandet av de uppgifter som kan, och som av alla tecken kommer, att konfrontera partiet om det äger rum en revolution i Tyskland...

Ur Leon Trotsky: *The Challenge of the Left Opposition (1923–25)*, s. 50–58.

Ur Trotskijs Den nya kursen: Byråkratismen och revolutionen

...Det är ovärdigt en marxist att betrakta byråkratismen som summan av ämbetsmännens dåliga vanor. Byråkratismen som ett bestämt system för administration av människor och ting är en samhällelig företeelse. Dess djupgående orsaker ligger i samhällets heterogenitet, olika befolkningsgruppers skilda dagliga och grundläggande intressen...

Ur Leo Trotskij: *Den nya kursen (1923)*, s. 39–40. [Finns på marxistarkiv.se: [Den nya kursen](#)]

Ur Trotskijs Stalinism och bolsjevism, augusti 1937

Bolsjevikerna behövde emellertid inte vänta på Moskvarättegångarna för att förklara orsakerna till upplösningen av det styrande partiet i Sovjetunionen. För länge sedan förutsåg och talade de om den teoretiska möjligheten av en sådan utveckling. Låt oss komma ihåg bolsjevikernas prognos, inte bara vid tröskeln till Oktoberrevolutionen utan åratals tidigare. Den speciella kombinationen av krafter på det nationella och internationella planet kan göra det möjligt för proletariatet att gripa makten först i ett efterblivet land som Ryssland. Men samma kombination av krafter bevisar i förväg, att *utan en mer eller mindre snabb seger för proletariatet i de avancerade länderna* kommer inte arbetarregeringen i Ryssland att överleva. Lämnad åt sig själv, måste rådsregimen antingen falla eller degenerera. Mer exakt uttryckt: den kommer först att degenerera och sedan falla. Jag har själv skrivit om detta mer än en gång, med början 1905. I min *Ryska revolutionens historia* (se appendix till den sista delen: ”Socialismen i ett land”) finns alla uttalanden av bolsjevikledarna i denna fråga, från 1917 till 1923, samlade. De leder alla till en slutsats: utan en revolution i Väst kommer bolsjevismen att likvideras, antingen genom inre kontrarevolution eller yttre intervention, eller en kombination av båda. Lenin underströk gång på gång att byråkratiseringen av rådsregimen inte var en teknisk eller organisatorisk fråga, utan den potentiella inledningen till arbetarstatens degenerering.

Ur Trotskijs Stalinism och bolsjevism, augusti 1937

Marxister är helt överens med anarkisterna vad beträffar det slutliga målet: statens likvidering. Marxister är ”statsanhängare” bara i den utsträckning som man inte kan likvidera staten genom att helt enkelt ignorera den. Erfarenheterna av stalinismen tillbakavisar inte marxismens lära, utan

bekräftar den genom inversion. Den revolutionära doktrin som lär proletariatet att orientera sig korrekt i olika situationer och aktivt dra nytta av dem, innehåller naturligtvis inga automatiska garantier för seger. Men seger är möjlig enbart genom tillämpandet av denna doktrin. Dessutom kan inte segern tänkas som en enda händelse. Den måste betraktas i perspektivet av en historisk epok. Den första arbetarstaten – på en låg ekonomisk grund och omringad av imperialismen – förvandlades till stalinismens gendarmeri. Men den verkliga bolsjevismen inledde en strid på liv och död mot detta gendarmeri. För att bevara sig själv är stalinismen nu tvungen att föra ett direkt *inbördeskrig* mot bolsjevismen, under ”trotskismens” namn, inte bara i Sovjetunionen utan också i Spanien. Det gamla bolsjevikpartiet är dött, men bolsjevismen reser överallt sitt huvud.

Ur Trotskijs Stalinism och bolsjevism, augusti 1937

Vad beträffar *förbudet* mot de andra rådspartierna så följde det inte ur någon bolsjevikisk ”teori”, utan var diktaturens försvarsåtgärd i ett efterblivet och förött land, som på alla sidor var omringat av fiender. För bolsjevikerna stod det från början klart att denna åtgärd, senare kompletterad med förbudet mot fraktioner inom det styrande partiet, signalerade en enorm fara. Farans ursprung låg emellertid inte i doktrinen eller taktiken utan i diktaturens materiella svaghet, i den inhemska och den internationella situationens svårigheter. Om revolutionen hade triumferat, även om det bara var i Tyskland, så skulle behovet att förbjuda de andra rådspartierna omedelbart ha bortfallit. Det är fullständigt odisputabelt att ett enda partis dominans tjänade som den juridiska utgångspunkten för det totalitära stalinistiska systemet. Men orsaken till denna utveckling ligger varken i bolsjevismen eller förbudet mot andra partier som en temporär krigsåtgärd, utan i antalet nederlag för proletariatet i Europa och Asien.

Ur *Writings of Leon Trotsky (1936–37)*, New York 1978: Pathfinder, s. 416–431. [Hela artikeln finns på marxistarkiv.se: [Stalinism och Bolsjevism](#)]

Det nya debattklimatet

Ur Rädslan för vår plattform

Tal av Trotskij i centralkommittén den 23 oktober 1927

Trotskij: – denna fraktion kan inte uthärda vår närvaro i centralkommittén ens en månad före partikongressen. Vi förstår detta.

Oförskämndhet och illojalitet går hand i hand med feghet. Ni har gömt undan vår plattform – eller snarare har ni försökt gömma undan den. [*Tumult.*]

Babusjkin: Det är du som borde gömmas undan.

Skrypnik: Vad är det för mening med att lyssna på honom? Det är bara en enda lång förolämpning mot centralkommittén!

Golosjtjekin: Han roar sig!

Trotskij: [Orden går förlorade i tumultet och protestropen.] Vad innebär rädsla för en plattform? Alla vet: rädsla för en plattform är rädsla för massorna.

Vi tillkännagav för er den 8 september att vi, trots alla dekret om motsatsen, skulle föra ut vår plattform till partiet. Vi har genomfört detta, och vi kommer att slutföra arbetet. Kamraterna Mratjkovskij, Fisjelev och alla de andra som tryckte och distribuerade vår plattform, har handlat och handlar i full solidaritet med oss. Som oppositionsmedlemmar i centralkommittén och centrala kontrollkommissionen, tar vi det fulla ansvaret, både politiskt och organisatoriskt, för deras handlingar. [*Tumult.*]

Lomov: Och Sjtjerbakov, är han också i solidaritet med er?

Trotskij: Den oförskämdhet och illojalitet som Lenin skrev om är inte längre bara personliga karakteristika. De har blivit till den styrande fraktionens karaktär, både vad gäller dess politik och dess organisatoriska regim. Det är inte längre fråga om yttre uppträdande. Den grundläggande karaktären hos vår nuvarande ledning är dess övertygelse om våldsmetodernas allsmäktighet – även när det gäller dess eget parti. [*Tumult.*]

[Vid mötet kastades bland annat böcker och vattenglas på Trotskij under talets gång. Partiledningens anhängare kunde inte uthärda de anklagelser som Trotskij slungade mot dem. Han förblev synbarligen oberörd av alla glåpord och allt häcklande. Efter ett tag upphörde huvuddelen av mötesdeltagarna att över huvud taget lyssna till Trotskij. De sista delarna av talet som de bekvämade sig att lyssna på, återges på följande sätt i det stenografiska referatet.]

Trotskij: – alla dessa element som börjar peka ut kulaken för arbetaren och säger, ”Kom ihåg, detta är inte 1918!”

Det är inte vänstergesten som är avgörande, utan den grundläggande politiska kursen. Urvalet av era anhängare är avgörande. Frågan om personalen är avgörande. Varifrån ert sociala stöd kommer är avgörande. Ni kan inte strypa arbetarcellerna och på samma gång angripa kulakerna. De två sakerna är oförenliga.

[*Tumult*, förnyade visslingar. Rop: Revolutionens dödgrävare! Skamligt! Ner från talarstolen, ditt avskum! Ner med renegaten!]

Trotskij: Er vänstersväng i samband med jubileet kommer, så snart den börjar genomföras, att möta våldsamt motstånd i er egen majoritets led. I dag, ”Berika er!” och i morgon, ”Ner med kulaken!”...

Vorosjilov: Nu räcker det! Skamligt!

[Förnyade visslingar. *Tumult*artat oväsen. Ingenting kan höras. Ordföranden ringer i klockan för att få ordning. Rop: ”Ner från podiet!” Ordföranden ajournerar mötet. Kamrat Trotskij fortsätter läsa, men inte ett enda ord kan uppfattas. Deltagarna i plenumet lämnar sina platser och börjar skingras.]

Ur Leon Trotsky: *The Challenge of the Left Opposition (1926–27)*, s. 440–441, 444. [Hela artikeln finns på marxistarkiv.se: [Rädslan för vår plattform](#)]